

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura marii proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul

Abstract: This article examines the dating of documents issued between 1428 and 1442. The *first* one, a charter preserved in a later copy, is dated during the reign of King Sigismund and was issued at Pojon (Pressburg/Bratislava) on 28th October 1429 for the monks of the Tismana Monastery in Wallachia. The editors of the *Documenta Romaniae Historica* (DRH) series have revised this date and reassigned the charter to the year [1428]. The royal itinerary indicates that 1429 is the correct year.

The *second* document, an original letter without a year, was also issued at Pojon and dated therein “five days after the birth of the Lord our God and Saviour Jesus Christ.” The DRH editors assigned it the date 29th December [1437]. This year is unfounded, as Emperor Sigismund is described in the text as “cheerful and benevolent”, although he had already died weeks before, on 9th December 1437. Based on the itinerary and the content of the letter, the correct year should be identified as [1434]. The dating 29th December [1434] was already proposed in studies of the 1920s, in “Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen” (*Ub Siebenbürgen*, volume IV, 1937) as well.

The *third* document, an original letter written by two boyars of Prince Vlad Dracul to the citizens of Kronstadt, is dated “on the Monday before St George’s Day”, again without indicating the year. In 1905 historian Ioan Bogdan dated the letter to 23rd April [1442], assuming that St George’s Day in Hungary fell on 24th April. Unlike the Magyars and other populations of medieval Hungary, Wallachians and Transylvanian Saxons celebrate St George’s Day on 23rd April. This practice must therefore also be presumed in the present case. During the reign of Vlad Dracul, the letter can be dated to the Monday preceding 23rd April in the years [1438-1440].

The *final* letter, dated in the original as “die visitationis dive marie anno 1531”, has been published by several editors (N. Iorga, *Ub Siebenbürgen*, DRH) as a document from 1431. However, the year 1531 is clearly legible in the original manuscript (see Annex). Internal diplomatic analysis unequivocally confirms the issuer (Ladislaus Apor), the recipient (Lukas Hirscher, *judex regius* / mayor of Kronstadt), and the year 1531.

Keywords: Brașov (Kronstadt); chronology; Wallachia; Moldavia; Sigismund of Luxembourg; Transylvania; Vlad Dracul.

* Cercetător independent, Berlin, Germania; walachei@t-online.de.

Preocupările pentru datări și discuțiile despre ele sunt considerate azi o îndeletnicire specifică mai degrabă vremurilor trecute sau strict legată de o etapă necesară în munca de editare a documentelor. Pentru cei interesați de abordări mai ample, rezultatele rămân adesea de o importanță secundară. Atunci când tratezi o temă ce se întinde pe o durată mai îndelungată, ce importanță mai are o redatăre, un an în loc de altul, nemaivorbind de lună sau zi. Însă, în abordarea unor probleme de cronologie, de genealogie, în stabilirea unui itinerar, în discuția legată de autenticitatea unui act, de evaluare a împrejurărilor în care a fost dat, redatările pot schimba semnificativ perspectiva și discuția¹. Cercetarea datei din documentele păstrate din secolele de început ale Țării Rumânești poate deschide orizonturi noi și arăta spre căi încă neumblate. Domeniul de cercetat fiind vast și drumul pe alocuri dificil, o cale viabilă în precizarea datărilor este cea cu etape mai scurte, care aduc clarificări pentru câteva acte, pentru câțiva ani² ori pentru o domnie³. Cu bună exegeză, se poate încerca o abordare și pentru o perioadă mai îndelungată⁴.

Ca un pas pe acest drum, am considerat oportun și nu cu totul de prisos să revin acum asupra datărilor a *patru* documente considerate a fi din prima jumătate a secolului al XV-lea, din intervalul 1428-1442. Documentele sunt cunoscute istoriografiei de un secol și mai bine, au fost editate în mai multe rânduri, și-au găsit între timp locul în multe studii și lucrări și fac azi parte din corpusul colecției *Documenta Romaniae Historica (DRH)*. Ele sunt legate de istoria Țării Rumânești, dar oglindesc în chip vădit și relațiile cu țările medievale vecine: Țara Ungurească și Țara Moldovei. Editorii au propus, acolo unde se impunea, datări consacrate între timp. Astfel, datările lor nu mai sunt percepute azi ca problematice și discuțiile legate de ele, dacă și câte au existat cândva, au încetat. Motivele care m-au îndemnat la reluarea discuției le voi prezenta la locul respectiv, pentru fiecare document în parte.

1. Documentul cu care încep este „cartea” dată de Si(e)g(is)mund, „împăratul romanilor și rege al Ungariei”, prin care întărește lui „popa Agathon” și „mănăstirilor Vodița și Tismana toate daniile și privilegiile lor anterioare”. Ea nu s-a păstrat în original, ci a ajuns până la noi sub forma unor copii și traduceri din

¹ Vezi D. Mirea, *Domnul Țării Rumânești în anul 1525 (I)*, în *AIIX*, XLV (2008), p. 29-46, și *Domnul Țării Rumânești în anul 1525 (II)*, în *AIIX*, XLVI (2009), p. 151-167. Rezultatul redatării a 23 de documente este eliminarea domniilor zise „simultane” ale lui Radul vv. de la Afumați și Vladislav vv. din anul 1525.

² Spre ex., A. Mirea, *The Slavonic Epistles of Basarab the Elder to the Transylvanian Saxons (1474-1476)*, în *RÉSEE*, LXII (2024), p. 167-204; autorul datează nou 16 documente.

³ D. Mirea, *Cronologia documentelor lui Vlad vv. Înecatul*, în *AIIX*, XLVIII (2011), p. 13-33, cu redatarea a 12 documente; *Datarea unor documente din vremea domniei lui Radu Paisie*, în *RI*, s.n., XXXII (2021), nr. 4-6, p. 299-351, cu redatarea a 20 documente; *Datarea unor documente din prima domnie a lui Mircea voievod Ciobanul (martie 1545 – noiembrie 1552)*, în *RI*, s.n., XXXV (2024), nr. 4-6, p. 483-533, cu redatarea a 21 documente.

⁴ Spre ex., A. Pippidi, *Despre „Dan voievod”. Rectificări cronologice și genealogice*, în *SMIM*, XXXI (2013), p. 47-96.

diferite vremuri. Unele dintre ele au trezit suspiciuni și, astfel, avem azi aprecieri legate de autenticitatea lor. Dincolo de necesara dezbatere legată de autenticitate, ceea ce m-a interesat îndeosebi, ca la toate documentele incluse în analiza de față, a fost data scrisă (câtă a fost) și cea stabilită de diferiți editori (datarea).

Actul a fost publicat întâi în anul 1840, în lucrarea apărută postum a lui Юрій Іванович Венелін (Jurij I. Venelin, *1802 – †1839)⁵ și a fost reeditat un secol mai târziu, în anul 1938, de către Petre P. Panaitescu⁶. Tot P. P. Panaitescu îl publică împreună cu Damaschin Mioc, în 1966, în colecția *DRH*, seria B⁷. Ultima ediție a actului este, după știința mea, cea din anul 1977, în volumul din seria D a colecției *DRH*. Din el aflăm că: „S-a dat această carte popii Agathon la Pojun, luna octombrie 28 zile, după nașterea lui Hristos anul 1429, iar de cînd sînt rege al Țării Ungurești ani 43, iar de cînd sînt împărat al romanilor, anul al nouăsprezecelea, al cehilor, al zecelea”⁸. Modul în care a fost datat, cu anii curgători ai regențelor, îl întâlnim la multe dintre documentele lui Sigismund. Este cunoscut faptul că el s-a născut în februarie 1368, copilăria și adolescența le-a petrecut în Boemia, în Brandenburg și în Regatul Ungariei. În anul 1387 este ales și încoronat rege al Ungariei, în 1411 încoronat „rex Romanorum”, în 1420, rege al Boemiei, iar la 31 mai 1433, la Roma, împărat al Sf. Imperiu⁹. Reiese astfel că pentru ziua, luna și anul 1429 anii regențelor sunt bine scriși¹⁰.

La începutul secolului trecut, istoricul Dimitre Onciul cercetează două documente date mănăstirii Tismana de Sigismund în anul 1420¹¹ și constată că anul pus în ele nu se potrivește, pentru că „în octombrie 1420 Sigismund era în

⁵ Ю. І. Венелін, *Влахо-болгарския или дако-славянския грамоты (Vlacho-bolgarskia ili dako-slavjanskia gramoty)*, Санкт-Петербург, 1840, doc. nr. 9, p. 55-59. Documentele au fost culese de autor în anii 1830-1831, în timpul ocupației ruse din acea vreme; lucrarea are o „Slovă înainte” scrisă la Moscova, la 10 dec. 1832.

⁶ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești, I. Documente interne (1369-1490)*, București, 1938, doc. 55, p. 154-159.

⁷ *DRH*, B. Țara Românească, vol. I (1247-1500), vol. întocmit de P. P. Panaitescu și D. Mioc, București, 1966, nr. 62, p. 118-122. În *DIR*, B. Țara Românească, veacul XIII, XIV, XV (1247-1500), comitetul de redacție I. Ionașcu et al., București, 1953, p. 88-90, document publicat în trad., cu specificarea că ea s-a făcut după „o copie slavă veche”.

⁸ *DRH*, D. Relații între Țările Române, vol. I (1222-1456), întocmit de Șt. Pascu, C. Chihodaru, K. G. Gündisch, D. Mioc și V. Pervain, București, 1977, nr. 169, p. 266-268.

⁹ Pentru încoronarea sa, vezi P. E. Kovács, *Die Krönung Kaiser Sigismunds in Rom*, aus dem Ung. von E. Zador, Debrecen, 2022; o prezentare generală la J. K. Hoensch, *Kaiser Sigismund Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368-1437*, München, 1996.

¹⁰ Spre comparație, vezi datarea din documentul publicat de C. Feneșan, *Cavalerii teutoni în Banatul Severinului și la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului al XV-lea: Documente și extrase / Der Deutsche Orden im Severiner Banat und an der Niederen Donau in der ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts. Urkunden und Auszüge*, Timișoara, 2015, doc. 22, p. 184-186 (9 sept. 1429).

¹¹ *DRH*, D, vol. I, nr. 128, p. 210, cu datarea: „Oradea Mare, luna septembrie 28 zile, de la nașterea lui Hristos anul 1420, iar de cînd sînt rege al Ungariei ani 32, iar de cînd sînt împărat al romanilor, ani 10”, și nr. 129, p. 210-212, cu datarea: „Vodița, luna octombrie 28 de zile și de la nașterea lui Cristos, anul 1420 și de cînd sînt rege al Țării Ungurești, ani 34 și de cînd sînt împărat al romanilor, anul al zecelea”.

Boemia”, și „la Vodița el nu putea fi decât în 1419, când cu două zile mai înainte se afla la Porțile de Fier. Data 1420, în loc de 1419, este socotită începându-se anul de la 1 septembrie. Același mod de datare și în documentul dat la Oradea-Mare, la 29 septembrie 1420 (= 1419), lui popa Agathon de la Vodița și Tismana”¹². În consecință, D. Onciul le redatează din <1419>, sprijinându-se pe argumentele: 1. „socoteala” cu începutul de an la 1 septembrie și 2. itinerarul regelui Sigismund.

Redatările sale au fost bine primite. Istoricul Alexandru A. Vasilescu, într-un studiu din 1914/1915¹³, nu doar preia presupunerile și redatările făcute de D. Onciul, ci, extinzând modul de datare și la actul de față, afirmă că: „în documentele date de Sigismund mănăstirilor din Țara-Românească, anul este socotit că începe la 1 Septemvrie”¹⁴. În baza acestei constatări, îl datează din anul anterior, de la „28 octombrie <1428>”. Noua datare a fost acceptată și preluată de P. P. Panaitescu¹⁵, de Ion Radu Mircea¹⁶ și de editorii volumelor amintite din colecția *DRH*, seriile B¹⁷ și D¹⁸. Astfel, datarea propusă de Al. A. Vasilescu s-a impus și, supervizată fiind de diferiți editori, este folosită azi ca atare în istoriografie.

Al. A. Vasilescu revine însă, în anul 1943, asupra actelor date mănăstirii Tismana de Sigismund (patru) și de Ioan/Iancu de Hunedoara (unul) și publică în legătură cu acestea un întins studiu¹⁹. După ce analizează diferite aspecte, ajunge la concluzia că cele cinci acte sunt *toate false*. Fostul prefect și senator face în studiul său din 1943/1944 o piruetă sprintenă în jurul datărilor acceptate în 1914/1915,

¹² D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui*, în *CvL*, XXXVII, no. 3, martie 1903, p. 224-225, nota 5; studiul a fost reeditat în *Dimitre Onciul (1856-1923). Scrieri alese*, ed. îngrijită de Șt. Ștefănescu, D. N. Rusu, B.-Al. Halic, București, 2006, p. 508, nota 252.

¹³ Al. A. Vasilescu, *Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș 1418-1456*, în *RLAF*, XV (1914) (publicat în 1915), p. 120-170, vezi la p. 129, nota 3.

¹⁴ *Ibidem*, p. 152, nota 4, cu presupuneri și afirmații lipsite de temei.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești...*, nr. 55, p. 159: „după două copii vechi, identice, pe hârtie [...] ambele cu traduceri de Dionisie Eclesiarhul. A treia copie mai nouă [...] are scriere cursivă, are unele prefaceri și adausuri [...]. Nu am ținut seamă de această copie, ce poate fi socotită un falsificat [...]. Data 1428, după itinerarul împăratului Sigismund. Diacul a scris 1429, crezând că și anul dela Hristos începe tot la 1 Septemvrie, ca și era bizantină. Cf. Al. A. Vasilescu, *Urmașii lui Mircea*, p. 152 și nota 4”.

¹⁶ *CDȚR*, vol. I (1369-1600), întocmit de Ion-Radu Mircea, București, 1947, nr. 30, p. 7, cu nota: „Trei copii slave: 1) contemporană pe hârtie (37,5 x 53,5); 2) probabil contemporană pe hârtie (30,5 x 44); 3) din sec. XVII pe perg. (37,5 x 48,5) cu pecete atârnată căzută, prezentând deosebiri de celelalte în text (probabil un fals). Data în original este 1429; corectată după Panaitescu”; sublinierea îmi aparține.

¹⁷ *DRH*, B, vol. I, nr. 62, p. 122: „după trei copii; două contemporane, pe hârtie și una din sec. XVII, probabil falsă, pe pergament (48 x 36,5). Cu patru traduceri din 1729, de la sf. sec. XVIII și din 1844 [...]. Datat după itinerarul lui Sigismund. Diacul a socotit anul de la septembrie, ca pentru era bizantină”.

¹⁸ *DRH*, D, vol. I, nr. 169, p. 268: „după trei copii, două contemporane, pe hârtie, și una din secolul al XVII-lea, pe pergament (48 x 36,5). Cu patru traduceri, din 1729, două de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și una din 1844 [...]. Datat după itinerarul lui Sigismund. Diacul a socotit anul după era bizantină”.

¹⁹ Al. A. Vasilescu, *Diplomele lui Sigismund I, Regele Ungariei, și Ioan Huniade, Voivodul Transilvaniei, dela mănăstirea Tismana, sunt false*, în *RIR*, XIII (1943), fasc. IV, p. 1-115; publicat și în extras sub egida „Institutului pentru Istorie Națională”, București, 1944.

afirmă că „datele din diplomele lui Sigismund I din 29 Septemvrie și 28 Octomvrie 1420 sunt greșite” și că: „acest procedeu, de a socoti anul [...] dela 1 Septemvrie nu-l mai găsim în niciun alt document și nici chiar în diploma lui Sigismund I dela 28 Octomvrie 1429”²⁰. Al. A. Vasilescu se leapădă acum de datări; nu mai știe de cele ale lui D. Onciul și nici de cea proprie, de la „28 Octomvrie <1428>”. Pentru noua argumentație i se potrivește mai bine a le considera pe toate drept „greșite”. Un istoric mai uită din lucrurile scrise odinioară chiar de el, dar rareori trece cu vederea un merit personal, acela de a fi arătat sau descoperit el, cel dintâi, ceva nou. Din nevoia de a prezenta cât mai multe și mai fondate argumente, Al. A. Vasilescu critică și datările stabilite întâi de D. Onciul și preluate apoi de P. P. Panaitescu. Schimbarea sa de opinie, unele argumente aduse în sprijinul demonstrației, cât și lipsa altora, precum și critica ce viza acte din propria ediție de documente din 1938, îl aduc în prim-plan pe P. P. Panaitescu. Și iată cum, „cartea” de la 28 octombrie 1429, redată din anul <1428>, devine captivă în vârtejul discuției Al. A. Vasilescu versus P. P. Panaitescu. Argumentele pro/contra aduse în legătură cu autenticitatea/falsul celor cinci acte se cuvin a fi abordate într-un studiu separat. Mă opresc pe scurt asupra lor, deoarece ele influențează și discuția legată de datare.

Al. A. Vasilescu abordează documentele împreună, încercând să le arate false pe toate cinci laolaltă. Procedează astfel din convingerea că a intuit motivul pentru care ar fi fost falsificate. După o lungă demonstrație, dovadă a unui travaliu remarcabil, aduce și dezlegarea problemei. P. P. Panaitescu privește cu iritare „iepurășul din joben” scos de Al. A. Vasilescu și la sfârșitul monografiei sale, proaspăt publicate atunci, își exprimă dezacordul cu cele afirmate de acesta²¹. Analiza demonstrației și a concluziilor la care ajunsese Al. A. Vasilescu o face mai pe larg în recenzia publicată în anul 1945, în *Revue historique du Sud-Est européen (RHSEE)*²². P. P. Panaitescu discreditează chiar din prima frază bunele intenții de cercetător ale lui Al. A. Vasilescu. Cititorul află că autorul face parte dintr-un curent al vremii la modă atunci printre unii istorici români care încearcă să dezlege probleme prin metoda numită de recenzent a „nodului gordian” și prin teze neștiințifice, etichetate drept „pseudo-patriotice”²³. Al. A. Vasilescu încercase într-un alt studiu, publicat în 1943, să arate fals un privilegiu dat de Mircea cel Bătrân

²⁰ Al. A. Vasilescu, *Urmașii lui Mircea cel Bătrân...*, p. 98 și nota 13.

²¹ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1944, p. 355-357: „Faptul că la 14 Iulie 1418 Sigismund se afla în realitate la Hagenau în Alsacia, de unde e datată diploma, iar la 28 Septembrie 1419 la Oradea Mare, la 28 Octombrie 1419 la Vodița, la 28 Octombrie 1428 la Pojun (Bratislava), de unde sunt datate celelalte diplome, constituie o dovadă irecuzabilă de autenticitate, căci călugării din veacul al XVIII-lea nu aveau nici un mijloc pe atunci, oricât de erudiți istorici i-am presupune, de a ști așa ceva.”; sublinierea îmi aparține.

²² *RHSEE*, XXII (1945), p. 327-337, îndeosebi p. 330-337.

²³ P. P. Panaitescu se considera îndreptățit a face afirmații în legătură nu doar cu știința, ci și cu patriotismul altora. Pe sine se vede de partea celor „ce slujesc adevărul cu bună-credință”, „metodic și științific”. În această lumină pot fi privite titlul cărții sale „Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială”, București, 1947, și unele idei expuse acolo în „Introducere”. Valoroasa lucrare s-a bucurat de o binevenită a II-a ediție, cu postfață, note și comentarii de Șt. S. Gorovei și M. M. Székely, București, 1994.

brașovenilor și primise un răspuns caustic din partea lui P. P. Panaitescu²⁴. Acum se regăsește și mutat din ogrorul său valah într-unul arid și vast, cel al rătăciților în metodă și în știință, acolo pe unde, în opinia lui Nicolae Iorga, poposise cândva și Stoica Nicolaescu. El este privit ca unul dintre acei istorici „amatori” ce pot fi sfătuiți, spre binele lor și-al tuturor, spre folosul științei, să nu se mai aventureze în chestiuni atât de elevate, cum sunt cele legate de autenticitatea actelor. Din Olimpul său, spre a-l consola pe drumul singuratic, specific celor neinițiați, P. P. Panaitescu i-l trimite ca demn însoțitor pe Iosif Șchiopul, istoric care pusese sub semnul îndoielii autenticitatea unor diplome date de regii Ungariei²⁵.

P. P. Panaitescu identifică punctele vulnerabile ale studiului și atacă mai întâi concluzia generală, anume că „cele cinci diplome concesate Tismanei între 1418 și 1444 de regele Sigismund și de Ioan Huniade ar fi false și anume redactate de un călugăr oltean după 1731, când stăpânirea austriacă în Oltenia amenința autonomia bisericii ortodoxe din acea provincie”²⁶. Aduce ca argument faptul că, măcar pentru unele dintre acte, avem copii care sunt cu certitudine anterioare anului 1731²⁷. Or, numai pentru actul de față, după cum reiese și din notele de mai sus, s-au păstrat „traduceri din 1729”. Aduce și știrea că, în anul 1657, călugării îi arătasera lui Paul din Alep un act de la „cneazul Lazăr, adică împăratul Țării Sârbești”, și un altul de la craiul ungarilor, care a „făcut daruri minunate, între care treizeci de sate”²⁸. În opinia lui P. P. Panaitescu, pe care o împărtășesc și eu, referirile sunt o „aluzie vădită” la actele implicate în discuția de față. Confruntate cu argumentele aduse de un istoric și slavist de talia lui P. P. Panaitescu, dovezile și argumentele lui Al. A. Vasilescu, unele calificate de recenzent drept „temerare”, cad rând pe rând, se tocesc și se sting.

În sprijinul celor zise de P. P. Panaitescu mai pot fi aduse câteva argumente noi. Important pentru discuție mi se pare a fi un act dat de Matei Basarab voievod, păstrat în copie. El conține o înșiruire a daniilor făcute mănăstirii Tismana încă de la începuturi și până la valeat 7151 (1 septembrie 1642 – 31 august 1643). Sunt menționate – la sfârșit – acte date călugărilor de „craiul Jigmont” în 1418, cel de față și cel dat de „Ștefan despot, fiul cneazului Lazăr”. Editorii l-au datat de la <1648 iulie>, „după vizita patriarhului Paisie în Țara Românească”²⁹. Datarea

²⁴ Al. A. Vasilescu, *Privilegiul comercial latinesc al lui Mircea I cel Bătrân din 25 August 1413, acordat Brașovenilor, este fals*, în *RIR*, XIII (1943), fasc. I, p. 78-96. Pentru critica la acest studiu și argumentația *pro* autenticitate a privilegiului, vezi atât P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân...*, p. 97-99 și nota 88, cât și recenzia sa din *RHSEE*, XXII, p. 327-330.

²⁵ Vezi I. Șchiopul, *Contribuțiuni la istoria Transilvaniei în secolele XII și XIII*, Cluj, 1932, p. 1-129; idem, *Diploma Andreiană din 1224 și alte documente false sau fals interpretate*, Cluj, 1934, p. 1-123.

²⁶ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân...*, p. 355.

²⁷ *Ibidem*, p. 356: „Unul din documentele înscrinate, cel din 28 Octombrie 1419 [...] este însoțit de o traducere veche românească verificată de Damaschin episcop de Râmnic (1708-1725), deci înainte de împrejurările ce ar fi provocat falsul”.

²⁸ Vezi Paul din Alep. *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, studiu introductiv, ed. manuscrisului arab, trad. în lb. română, note și indici de I. Feodorov, București/Brăila, 2014, p. 358.

²⁹ *DRH*, B, vol. XXXIII (1648), întocmit de Gh. Lazăr, C. Vintilă-Ghițulescu, A. Iancu, București, 2006, nr. 166, p. 170-197.

exactă este fără mare relevanță pentru discuția de față. Ceea ce contează aici, este faptul că acte de la regele Sigismund au fost arătate în cancelaria lui Matei vodă și apoi lui Paul din Alep, deci ele existau. Un document de la Sigismund fusese arătat încă din anul 1626, fapt aflat de P. P. Panaitescu de la părintele mitropolit Tit Simedrea³⁰. Îl arătase „părintele arhiereu Serghie”, fostul egumen al mănăstirii Tismana, ajuns în domnia lui Mihail voievod Viteazul episcop „la Muncaci și la Maramureș”. Înainte de acest an nu l-am mai aflat pe altundeva. La reîntoarcerea în țară, dânsul este reales/repus egumen „cu toată voia dregătorilor” și a domnului de atunci, Alexandru voievod Coconul. În contextul acelor vremi, la 15 aprilie 1626, părintele Serghie simte nevoia de a scoate un act care dovedea drepturile și obiceiurile mănăstirii Tismana, cu scopul de a le păstra neatînse³¹. Astfel, afirmațiile lui Al. A. Vasilescu, cum că „falsurile” s-ar fi făcut sub „stăpânirea austriacă”, sunt arătate – o dată mai mult – ca fiind fără temei.

P. P. Panaitescu aduce când pentru un act, când pentru altul, argumente pentru a dezamorsa demonstrația lui Al. A. Vasilescu. Critica internă, cu accentul pus pe aspecte filologice, constituie partea mai consistentă a argumentației sale *pro* autenticitate. Alte aspecte rămân neadresate. P. P. Panaitescu nu se poziționează în legătură cu „caracterele externe” ale actelor: pergament, hârtie, cerneală. Spune puțin despre forma și arătarea lor, mai nimic despre sigilii, ce și cât s-a mai păstrat din ele. Neadresat rămâne și un aspect de un interes mai general. Dacă în cancelaria lui Sigismund se puteau scrie în slavonă acte ce dădeau călugărilor libertate de mișcare „pe uscat și pe apă [...] și pe oriunde umblă cu marfa lor”, care este explicația faptului că nu s-a păstrat, ca pandant, niciunul scris în limba latină, necesar pentru a fi citit și înțeles de cei care în regat controlau drumurile, vadurile, luau vămi? Căci acte latinești pentru nevoile și osteneala călugărilor trebuie să fi existat neapărat și cu atât mai mult. Asemenea „vlastelini, șpani, pârcălabi, nobili și slugi” și „oricare om” dintre cei ai regelui, care știau să scrie și să citească în limba latină și mai puțin sau deloc în slav(on)ă, erau majoritari în Regatul Ungariei, nemaivorbind de alte regiuni pe unde au umblat călugării Tismanei. Aceștia ajungeau acolo unde îi duceau gândul și drumul, dar arătând mai degrabă acte latinești. Și dacă ajunseseră dincolo de izvoarele Dunării, în Alsacia, puteau ajunge oriunde. Întrebări ar mai fi multe, dar ele vor putea primi un răspuns adecvat după o critică diplomatică mai detaliată, după analize de laborator asupra materialelor folosite și comparându-le cu acte ieșite în acei ani din cancelaria lui Sigismund.

P. P. Panaitescu și-a axat argumentația pe critica internă și din acest motiv, abordând actele „metodic și științific”, oricât de pertinentă ar fi analiza sa, ea rămâne incompletă. Dacă Al. A. Vasilescu voise să arate că cele „cinci diplome ale lui Sigismund I și Ioan Huniade” sunt *toate false*, P. P. Panaitescu se vede chemat

³⁰ RHSEE, XXII, p. 330, nota 1.

³¹ DRH, B, vol. XXI (1626-1627), întocmit de D. Mioc, București, 1965, nr. 50, p. 88-91: „am citit [...] și am văzut [...] cartea bătrînului Sigismund craiul de la Buda și cartea lui Iancul vv. al Sibiului din Țara Ardealului și cartea lui Ștefan despotul, fiul cneazului Lazăr, din Țara Sîrbească și cartea marelui, răposatului Mircea vv., care a fost în Turnul Severin [...]”.

la a arăta contrariul și a le scoate pe *toate autentice*, cum le considerase și inițial. Afirmția „il est donc évident que les cinq documents sont authentiques” este reiterată pe parcursul recenziei, dar rămâne fără o acoperire argumentativă mai consistentă într-unul din compartimente, cel al criticii diplomatice. Din punct de vedere logic, concluzia sa este falsă. Argumentația împotriva celor spuse de Al. A. Vasilescu nu face actele mai autentice sau mai puțin false decât erau anterior, ci arată că analiza acestuia este în parte fără temei și că nu se susține în concluzii. Atât. Dacă arăți slăbiciunile demonstrației care a pus la îndoială afirmațiile tale inițiale, nu înseamnă că dovedești o dată mai mult adevărul lor. Afirmatiile de început pot fi pe mai departe eronate, doar încercarea argumentativă a acelei persoane de a le arăta astfel este dovedită improprie și eșuată. Aici, pentru a arăta cu adevărat autenticitatea actelor, pe lângă critica internă ar fi trebuit să o facă și pe cea diplomatică, ceea ce n-a făcut. Inițial, nu avusese nici intenția, nici motive să o facă³². Doar că la vremea reeditării lor împreună cu D. Mioc, înainte de anul 1966, avea câteva. În lipsa ei, critica diplomatică a lui Al. A. Vasilescu, câtă a fost, a rămas fără un răspuns pe măsură; ea mai aruncă și azi o umbră de îndoială asupra unuia sau altuia dintre acte. Ca o excepție poate fi dovedită autenticitatea sau falsitatea unui act bazându-ne doar pe critica internă, dar nu pentru cinci laolaltă, unele considerate „originale”, altele „contemporane” și date la intervale de decenii, de doi emitenți. Și se impune a diferenția între autenticitatea informației istorice și autenticitatea diplomatică. Avem falsuri care conțin informații istorice (parțial) veridice, dar și acte autentice după critica diplomatică care conțin informații voit deformate ori chiar false, motiv pentru care mai și erau rupte în divanul domnilor ce urmau. Pentru cele de la Sigismund, P. P. Panaitescu afirmă: „ceia ce dovedește în chip sigur autenticitatea actelor este coincidența cu itinerariul [...]. Faptul că [...] s-a socotit anul dela Christos dela 1 Septembrie [...] nu infirmă metoda itinerariilor. Dacă n-am admite acest fel de datare, ar fi o coincidență stranie și extraordinară ca toate patru actele să se potrivească exact cu diversele reședințe ale regelui la aceleași date în anii imediat precedenți”³³.

Legat de „metoda itinerariilor”, în cazul lui Sigismund trebuie mereu stabilit dacă actele interogate au fost date din porunca sa („ad mandatum domini regis; commissio propria domini regis/imperatoris”) sau dacă au fost date în numele său, de cei împuterniciți să o facă („de commissione baronum”). Astfel, spre a da câteva exemple, avem documente date din Buda la 8 aprilie 1433³⁴, pe când Sigismund se afla în Siena, la 4 și 8 iunie 1433, pe când se afla la Roma, proaspăt ridicat împărat, ori la 9 octombrie 1437, când știm că era la Praga³⁵. Acest

³² P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești...*, p. 10: „Nu am făcut descrieri paleografice diplomatice amănunțite, lăsând aceasta în grija unor studii speciale.”

³³ Idem, *Mircea cel Bătrân...*, p. 356; sublinierile îmi aparțin.

³⁴ Vezi *Diplome privind istoria comitatului Timiș și orașului Timișoara. Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez, II: 1430-1470*, culese de / anyagát gyűjtötte Pesty Frigyes, ediție, note și comentarii de / magyarázó jegyzetekkel kiadta L. Magina și A. Magina, Cluj-Napoca, 2014, doc. 9, p. 33-34.

³⁵ Vezi C. Feneșan, *Diplomatarium Banaticum*, vol. I, Cluj-Napoca, 2016, doc. 25-27, p. 88-94.

aspect este pentru cazul de față irelevant. Chiar din primul rând al actului aflăm că „† Eu, împăratul romanilor, am pus cu limba mea să se dea această carte”.

Referitor la datare, iată-mă ajuns la finalul discuției. Locurile puse (datările topice) *nu se potrivesc exact* „cu diversele reședințe ale regelui la aceleași date în anii imediat precedenți”, cum crezuse P. P. Panaitescu. În legătură cu itinerarul lui Sigismund, ne stau azi la dispoziție două lucrări. Din ele reiese că Sigismund s-a aflat între 26 octombrie și 23 noiembrie 1428 în Mehadia³⁶. Astfel, presupunerea că diacul ar fi considerat anul ca începând la 1 septembrie și că Sigismund s-ar fi aflat la 28 octombrie <1428> în Pojon nu se confirmă. El s-a aflat acolo un an mai târziu, la 28 octombrie 1429³⁷, chiar la data scrisă în act. „Dovada irecuzabilă de autenticitate”, datarea din „anii imediat precedenți”, nu se adevărește pentru „toate patru actele”. Iese acum la iveală și un răspuns plauzibil la întrebarea de ce Al. A. Vasilescu „uitase” în 1943/1944 datarea sa din 1914/1915. Preluând necritic presupunerile lui D. Onciul, stabilise pripit data din anul <1428>. Realizând apoi acest lucru, afirmă senin, fără să fie, că „acest procedeu, de a socoti anul dela nașterea lui Isus Christos dela 1 Septemvrie nu-l mai găsim [...] nici chiar în diploma lui Sigismund I dela 28 Octomvrie 1429”.

În concluzie, data din act, 28 octombrie 1429, se confirmă după anii regențelor și după itinerar, considerând începutul de an de la 1 ianuarie. Indiferent cum va fi arătată „diploma lui Sigismund”, autentică ori falsă, datarea ei din colecția DRH, de la 28 octombrie <1428>, este fără temei.

2. În arhiva orașului Brașov s-a păstrat din vremea împăratului Sigismund o „carte” adresată „cinstiților și credincioșilor pîrgari” de către Uroș Petru, „sluga mai mică” a brașovenilor. Ea a fost scrisă de Ștefan logofăt „în Pojon, 5 zile după Nașterea domnului Dumnezeu și mîntuitorului nostru Iisus Cristos”³⁸. Uroș Petru le aduce la cunoștință despre „cartea care mi-ați trimis-o prin logofătul lui Vlad voievod, prin Ștefan”, că „am dat șpanului secuilor cartea voastră, cartea către chesarul. Și chesarul a citit-o singur, cu gura lui, și s-a bucurat mult și vi se închină”. Motivul pentru care Uroș Petru trimite știri prin Ștefan logofăt a fost convingerea la care ajunsese, anume că „într-o vreme ca aceasta, nu m-am încrezut într-alt om, ca să-mi scrie cartea aceasta, ci numai în logofătul Ștefan și prin el am scris această carte”. Pe Ștefan îl întâlnim ca logofăt la 16 iulie 1436³⁹, apoi în sfatul

³⁶ J. K. Hoensch (hrsg.), *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368-1437* (= Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, Bd. 6), unter Mitarbeit von Th. Kees, U. Nieß, P. Roscheck, Warendorf 1995, p. 114; P. Engel, N. C. Tóth, *Itineraria regum et reginarum (1382-1438)*. (= Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, I.), Budapest, 2005, p. 123.

³⁷ P. Engel, N. C. Tóth, *Itineraria regum et reginarum...*, p. 124; J. K. Hoensch et al., *Itinerar König und Kaiser Sigismunds...*, p. 115.

³⁸ DRH, D, vol. I, nr. 249, p. 345-346.

³⁹ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI, 1413-1508*, vol. I, București, 1905, doc. CCLII, p. 312.

domnesc al lui Vlad Dracul în intervalul ianuarie-august 1437⁴⁰ și august 1439 – iunie 1441⁴¹. El apare și în două acte cu datări ce necesită o privire mai atentă, cel de la 23 aprilie <1442> (vezi mai jos, sub 3.) și un altul păstrat într-o copie datată „6955/1447 august 8”⁴².

Ioan Bogdan luase cunoștință de scrisoare în deceniul anterior, în anii când cercetase documentele din arhiva orașului⁴³. O editează întregă la 1905 cu data <c. 1432-1437>, aducând lămurirea că ea „nu este mai nouă, deoarece «chesarul» de care e vorba într-însa nu poate fi altul decât împăratul Sigismund”⁴⁴. Grigore C. Tocilescu a editat-o și el, dar o lasă, după obiceiul său, precum în original, fără a propune un an⁴⁵. În volumul colecției *DRH*, seria D, „cartea” a fost datată de la „<1437> decembrie 29” cu argumentul: „după conținut”. Editorii au considerat că Ștefan logofăt se afla la Pojon/Bratislava ca sol al domnului Țării Rumânești. Cu această ocazie, fiind considerat un om de încredere, le-a făcut și brașovenilor un serviciu de curierat. În anul 1986 (înainte de anul 1984, când s-a încheiat munca de inventariere a documentelor), arhivarii de atunci ai orașului Brașov au cercetat scrisoarea, au publicat-o în rezumat și, fără a aduce vreun argument, o datează de la „<1434> decembrie 29”⁴⁶.

„Chesarul” este arătat aici ca fiind „vesel și cu bunăvoință”, ceea ce, pentru perioada imediat anterioară zilei de 29 decembrie <1437>, poate fi cu certitudine exclus. Motivul este că la 9 decembrie 1437, în Znaim/Znojmo, în Moravia, „obiit serenissimus imperator Sigismundus”, de unde a fost adus și înmormântat la

⁴⁰ *DRH*, B, vol. I, nr. 80-88, p. 142-153; D. P. Bogdan, *Un hrisov de la Vlad Dracul*, în *RA*, anul XLVIII, vol. XXXIII, 1971, nr. 3, p. 475-478, și *DRH*, D, vol. I, Addenda, doc. A, p. 463-464; P. Zahariuc, *Patru documente inedite din secolul al XV-lea privitoare la istoria Țării Românești*, în *SMIM*, XXVI (2008), doc. I, p. 163-176.

⁴¹ *DRH*, B, vol. I, nr. 89-95, p. 154-164; E. Kałużniacki, *Dokumenty moldawskie i multañskie z archiwum miasta Lwowa*, în *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego*, Tom VII [Dyplomatoryusz], Lwów, 1878, doc. V, p. 220-226.

⁴² Vezi *Corpus Draculianum. Documentele și cronicile relative la viața și domnia voievodului Vlad Țepeș (1437-1650) Scrisori și documente de cancelarie. Tomul 1: Cancelarii valahe*, versiune rev. și adăugită a ed. germane coord. de Th. M. Bohn et al., ed. A. Gheorghe et al., vol. 1, Brăila, 2019, nr. 60, p. 191-193; *DRH*, B, vol. I, nr. 84, p. 148, unde s-a datat din anii <1437-1438>. Discuția despre datarea acestui document nu își are locul aici, precizez doar că anul 1438 poate fi exclus, domnul fiind la 8 august în campania din Ardeal, alături de turci.

⁴³ Vezi I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 12: „regește făcute de mine la 1895-1896”, și idem, *Documente și regește privitoare la relațiile Țării Rumânești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902, p. 330: „Dela Ștefan, logofătul lui Vlad Dracul, există o scrisoare în arh. Brașovului (No. 564), înainte de 1437, trimisă din Pojon în numele lui Uroș Petru”. Conform „Registrului de folosire” a arhivei, anii au fost 1894-1896, vezi B.-F. Popovici, *Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung. O istorie agitată*, p. 79, în *Pe urmele lui Neacșu din Câmpulung*, ed. C.-I. Neagoe, C. A. Bărbulescu, O. V. Udrescu, Cluj-Napoca, 2021.

⁴⁴ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, doc. CCXII, p. 252-254.

⁴⁵ Gr. G. Tocilescu, *534 Documente istorice slavo-române din Țara-Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346-1603*, București, 1931, doc. 382, p. 380.

⁴⁶ Șt. Suci, G. Nussbächer, M. Cincu, *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Brașovul 1369-1803* (în continuare: *Inventar arhivistice* 12), București, 1986, nr. 49, p. 29.

Oradea⁴⁷. Dincolo de scăpări normale, inerente oricărei munci de anvergură, datarea editorilor rămâne inexplicabilă. Din intervalul propus de I. Bogdan mai rămân în discuție anii <1433-1436>. Din itinerarul împăratului Sigismund reiese că la 29 decembrie el s-a aflat în anul 1433 în Basel, în 1434 în Pojon, în 1435 în Alba Regală / Székesfehérvár și iarna 1436-1437 a petrecut-o la Praga⁴⁸. În anul 1937 Gustav Gündisch datase scrisoarea din <1434>, după itinerar, atrăgând atenția că ea trebuie datată „unbedingt” [„neapărat”] din acest an, cu argumentul: „da sich König Sigmund nur in diesem Jahr um den 29. Dezember in Pressburg aufhielt”⁴⁹ [„deoarece regele Sigmund a zăbovit numai în acest an la Pojon în jurul zilei de 29 decembrie”]. Din anul 1434 datase deja, fără a aduce dovezi, și I. Minea⁵⁰.

Sigismund este atestat în Ulm în perioada 31 mai – 13 august 1434, unde rezolvă din afacerile și lucrurile rămase de o parte pe când fusese plecat din țările sale. Apoi „merge” la Augsburg și, trecând prin München și Freising, ajunge la 20 august în Regensburg⁵¹, unde rămâne până la 1 octombrie. De aici, cu ajutorul a 20 de vase construite ad-hoc, pleacă pe Dunăre în jos, la Pojon, unde îl aflăm la 16 octombrie 1434 și unde stă până după 9 ianuarie 1435. Pleacă apoi la Viena, trecând la 15 ianuarie prin Hainburg an der Donau⁵², locul unde mai stă și azi cetatea ce străjuia regatul, fluviul și trecerea. Așadar, datarea de la 29 decembrie <1434>, publicată în colecția *Ub Siebenbürgen* și preluată în *Inventar arhivistice 12*, este cea corectă. Și chiar mai mult decât atât, ea este definitivă.

3. Trec la un act scris tot Ștefan logofăt, cel care „a așezat” și scrisoarea de mai sus. Din conținut aflăm: „iată au venit *la noi* în Sibiu Bertolomei și Utuș Gaspar și ne-au întrebat: cât am fost noi pe lângă voievod, a venit oare cineva dintre brașoveni în solie la voievodul sau n-a venit?”. Lângă Ștefan logofăt se afla acum un alt boier al lui Vlad Dracul, jupan Nanul. Răspunsul boierilor la întrebarea celor doi este clar: „pînă cînd am fost lîngă domnul nostru, noi solia voastră nici cu ochii n-am văzut-o, nici cu urechile n-am auzit-o. Dacă va fi umblat cineva după

⁴⁷ Vezi M. Georgiță, *Legăturile lui Sigismund de Luxemburg cu Oradea și mărturii privind mormântul său din cetate*, în „Crisia”, nr. XLIII (2013), p. 57-65.

⁴⁸ P. Engel, N. C. Tóth, *Itineraria regum et reginarum...*, p. 128-131; J. K. Hoensch (hrsg.) et al., *Itinerar König und Kaiser Sigismunds...*, p. 119-121.

⁴⁹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (în continuare: *Ub Siebenbürgen*), Bd. IV, bearbeitet von G. Gündisch, Hermannstadt 1937, nr. 2209, p. 538-539.

⁵⁰ I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, în *CI*, IV (1928), nr. 1, p. 137.

⁵¹ *Chronik der Stadt und Hochstift Regensburg vom Jahr 1430 bis zum Jahr 1496. Aus unbenützten Urquellen, den hochstiftischen und städtischen Urkunden und Akten bearbeitet*, gedruckt bei Heinrich Augustin, Regensburg 1816, p. 54.

⁵² W. Altmann, *Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410-1437)*, Bd. II (1424-1437) (= *Regesta Imperii*, XI), Innsbrück 1897-1900, p. 339-344; J. F. Böhmer, *Regesten Kaiser Sigismunds (1410-1437) nach Archiven und Bibliotheken geordnet*, hrsg. von K. Hruza (= *RI*, XI), *Band 2: Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken West-, Nord- und Ostböhmens nach Wilhelm Altmann*, Neubearbeitung von P. Elbel et al., Wien/Köln/Weimar 2015, nr. 129, p. 188-189, și *Band 3: Die Urkunden aus den Archiven und Bibliotheken Südböhmens*, Wien/Köln/Weimar 2016, nr. 136, p. 236-237).

treburile sale, aceasta Dumnezeu știe”. Data pusă este „luni, înainte de Sfântul Gheorghe” și editorii au datat „<1442> aprilie 23” cu argumentul: „motivarea datării la I. Bogdan”⁵³. „Motivarea” sa a fost aceea că ziua de luni „cade, fără îndoială, în 23 Aprilie 1442”⁵⁴ și că „Sf. Gheorghe cade în an. 1442 într-o Marți, dacă îl punem la 24 Aprilie, cum se serba de obicei în Ungaria (diecesa Granului)”. I. Bogdan aduce și explicații referitoare la prezența boierilor în cetate: „Ei se aflau la Sibiu în timpul campaniei turcești dela 1442; Brașovenii voeau să afle dela dînșii intențiile Turcilor cari, după lupta dela Szent-Imre (18 Martie), asediaseră Sibiul. Asediul acestui oraș și luptele lui Hunyadi cu Turcii în fața lui se petreceau tocmai pe vremea când e datată scrisoarea boierilor lui Vlad Dracul”⁵⁵.

În legătură cu datarea au fost formulate și rețineri⁵⁶. Da, ea ridică unele întrebări. Spre exemplu, dacă „asediul și luptele cu turcii”, aliații de atunci ai lui Vlad Dracul, „tocmai se petreceau”, de ce se aflau boierii înlăuntrul zidurilor? Ei se aflau acolo de o vreme și au mai zăbovit. Apoi, cum și când au ajuns solii brașovenilor în cetate? Ajutor în înlăturarea unora dintre nedumeriri a venit din altă parte. Liviu Cîmpeanu a agregat suficiente dovezi pentru a proba că *locul* luptei de la 22 martie 1442, dintre oștile lui Ioan de Hunedoara și Mezid-beg, Sibiul, este o ficțiune istoriografică. „Bătălia” s-a dat în realitate „prope locum Waskapu”, adică la „Poarta de Fier a Transilvaniei, situată [...] între Sarmizegetusa și Caransebeș”⁵⁷. Articolul său confirmă opinii deja cunoscute, exprimate din ce în ce mai consistent în deceniile din urmă, dar aduse sporadic, vreme de un secol și mai bine, de istorici maghiari și germani⁵⁸. Faptele și împrejurările prezentate de I. Bogdan pentru a-și fundamenta datarea din <1442> nu s-au întâmplat aievea⁵⁹, ci sunt oglinda cunoștințelor ce-i stăteau la dispoziție înainte de 1905. Prin mutarea luptei la cca

⁵³ DRH, D, vol. I, nr. 267, p. 368-369 (în orig. „K HAM”, în trad. apare „la mine”).

⁵⁴ I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Rumânești...*, p. XLVIII; aceeași opinie și la I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa...*, p. 179, nota 1.

⁵⁵ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, doc. CCXVI, p. 261-262.

⁵⁶ Vezi *Ub Siebenbürgen*, V-er Band, bearbeitet von G. Gündisch, Bukarest 1975, nr. 2434, p. 96-97: „I. Bogdan [...] datiert die Urkunde in das Jahr 1442 [...], doch erscheint diese Zeitstellung keineswegs zwingend” [„I. Bogdan [...] datează documentul din anul 1442 [...], însă această plasare în timp nu pare nicidecum stringentă”].

⁵⁷ Vezi L. Cîmpeanu, *Bătălia inexistentă: Sibiu, 22 martie 1442. O analiză critică a izvoarelor privind bătălia decisivă dintre Iancu de Hunedoara și Mezid Beg*, în *Evul mediu neterminat / A befejezetlen középkor / The unfinished middle ages. Omagiu adus profesorului Adrian Andrei Rusu cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani / Tanulmányok Adrian Andrei Rusu professzor köszöntésére 70. születésnapja alkalmából / Studies in honour of professor Adrian Andrei Rusu on his 70th birthday*, editori G.-D. Iegar, P. L. Szöcs, G. Rusu, F. Vasilescu, Cluj-Napoca, 2022, p. 143-156, citatul la p. 148.

⁵⁸ Alătur ex. aduse de L. Cîmpeanu și opinia lui E. Joachim, *König Sigmund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn 1429-1432. Mitteilungen aus dem Staatsarchiv zu Königsberg*, în *MIÖG*, Bd. XXXIII, 1912, 1. Heft, p. 87-119 (vezi p. 108, nota 3): „Vaskapu [...], den Schauplatz des glorreichen Sieges des Joh. Hunyady über die Türken (1442)” [„Poarta de Fier [...], scena glorioasei victorii a lui Ioan de Hunedoara asupra turcilor (1442)”].

⁵⁹ L. Cîmpeanu, *Bătălia inexistentă: Sibiu, 22 martie 1442...*, p. 152: „niciunul dintre izvoarele analizate nu cuprinde vreo informație [...] în legătură cu un asediu otoman al Sibiului în primăvara anului 1442”.

150 de km mai spre vest, contextul scrisorii este detensionat. Unele dintre întrebări își găsesc acum un răspuns plauzibil. Scena de diplomație din scrisoare necesită în continuare o dezlegare, dar, pentru a o înțelege, trebuie aduse alte explicații. În lumina acestui fapt, în noul context, se impune a privi mai de aproape și data.

Ne aflăm pe Pământ Crăiesc (*fundus regius*, Königsboden), în cetatea Sibiului, expeditorii scrisorii sunt boieri valahi, solii și destinatarii sunt brașoveni. Pe toți cei implicați nu-i interesa deosebit „cum se serba Sf. Gheorghe de obicei în Ungaria (diecesa Granului)”. Românii (ortodocși) și sașii, atunci ca și acum, sărbătoresc ziua la 23 aprilie în an⁶⁰. Boierii au datat astfel, având certitudinea că brașovenii vor înțelege bine ziua sărbătorii și datarea lor. La Sibiu se întruneau peste an, la 23 aprilie (de Sf. Gheorghe) și la 25 noiembrie (de Sf. Ecaterina), reprezentanții scaunelor săsești. Poate de aceea se aflau cei de față acolo, vor fi fost chemați la negocieri și înțelegeri. Este adevărat că prepozitura Sibiului și decanatul Țării Bârsei au depins (cu discontinuități) de arhiepiscopul de Gran/Strigoni⁶¹ și că „Sf. Gheorghe cade în anul 1442 într-o marți, dacă îl punem la 24 Aprilie”. Doar că de ce să-l punem? Dacă nu o facem și punem sărbătoarea la 23 aprilie în an, unde stă (nestrămutată) de veacuri, variantele de datare sunt altele. Iar o datare din anul 1442 poate fi cu temei exclusă. S-ar fi datat luni (pe 16 aprilie), înainte de luni (23 aprilie, Sf. Gheorghe), neglijându-se duminica abia trecută (15 aprilie) și cea care stătea să vină (22 aprilie). Cine are o bună înțelegere a mersului vieții de atunci știe că această posibilitate de a data există, dar și că este puțin obișnuit să neglijezi în datare de două ori ziua Domnului. Pe parcursul desfășurării invaziei, înainte de luptele de la 18 martie (Sântimbru, Marosszentimre) și 22 martie (în „a cincea zi”, la Poarta de Fier, Vaskapu), dar și ulterior lor, brașovenii au evitat să trimită o solie la domnul aflat, probabil, cu turcii în campanie și apoi încă una, trimisă ca să întrebe unde-a rămas prima. Dacă Vlad Dracul i-a însoțit pe turci, atunci s-a retras precipitat în țară, iar dacă nu i-a însoțit, atunci se afla deja dincoace de munți. Astfel, după 22 martie, este greu de spus pe unde îl mai putea afla o solie a brașovenilor. Boierii l-au părăsit, au mers în cetatea Sibiului și brașovenii i-au aflat acolo. Numai într-un asemenea caz puteau fi întrebați și răspunde: „cînd am fost lîngă domnul nostru, noi solia voastră nici cu ochii n-am văzut-o, nici cu urechile n-am auzit-o”.

⁶⁰ Vezi explicațiile lui F. Pall, *Cronologia documentelor privind Transilvania (sec. XI-XV)*, în *DIR. Introducere*, vol. I, București, 1956, p. 474: „Sf. Gheorghe se sărbătorea în Ungaria, ca și în Italia nordică, la 24 aprilie, iar în restul Europei apusene, deși cu unele mici excepții – precum și în ținuturile locuite de germani în Ungaria – la 23 a aceleiași luni, ca de altfel și în calendarul răsăritean. Tot așa, adică în felul din urmă, se socotea această dată și în cancelaria regelui Sigismund”; H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover ¹³1991, p. 60: „Georgii martiris [...] April 23; nur Aquil(ea), Augsburg, Salzburg, Gnesen, Prag (aber Krakau, Breslau, Olm(ütz) meist April 23), Oberitalien, Ungarn April 24; Chur April 25”.

⁶¹ Vezi Ș. Turcuș, *Fondarea Prepoziturii sașilor ca proiect transilvan al Sfântului Scaun*, în *AIINC*, series historica, XLIX (2010), p. 21-37, și idem, *Arhiepiscopul de Strigoni⁶¹ legatus natus al Sfântului Scaun și nu diocezan asupra părților meridionale ale Transilvaniei*, în *AIINC*, series historica, LXII (2023), p. 367-390.

Coroborând toate acestea, ținând cont de situația tensionată și de scurtimea intervalului, p. 22 martie – a. 16 aprilie, o datare din anul <1442> se susține la fel de puțin ca și mai înainte. Mutarea locului luptei elimină unele incertitudini legate de context, dar ea nu sprijină o datare din <1442>. Miza excluderii anului este mare, anume că ne lipsește de o atestare a lui Vlad Dracul în domnie după expediția lui Mezid-beg. Celălalt act susceptibil de a fi din acest an, dat la 3 iulie, a fost datat de-a lungul vremii de la <c. 1441-1442>⁶², <1441-1442>⁶³, <1442>⁶⁴ și <1443>⁶⁵. Doar că actul nu stă în legătură cu acești ani. Sper să pot arăta aceasta într-un studiu viitor, o altă etapă pe drumul amintit la început. În lumina (datărilor) documentelor păstrate azi, la scurt timp după înfrângerea și moartea lui Mezid-beg, în primăvara anului 1442, sultanul încheie prima domnie a lui Vlad Dracul⁶⁶. Consider, deci, că scrisoarea nu își are locul în acest an și că este necesar a continua discuția în legătură cu datarea ei. Pentru stabilirea intervalului de timp ce poate fi luat în considerare, voi aborda în continuare următoarele aspecte: A. Informații legate de Bertolomei și Utuș Gaspar; B. Intervalul în care cei doi boieri sunt atestați documentar; C. Intervalul în care Vlad Dracul a fost prezent în regiune; D. Elemente de cronologie relevante pentru datare.

I. Bogdan ajunsese la concluzia că scrisoarea este din timpul domniei lui Vlad Dracul și plec în analiza ei de la rezultatul său. Despre un Gaspar Utuș („vielleicht Ötvös = Aurifaber”) avem puține informații. „Bartholomeus Erasmi” este atestat drept „cives civitatis Brassouiensis”⁶⁷ la 29 ianuarie 1447, la Turda, tot

⁶² I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, doc. LII, p. 75-77; DGAS, *Industria textilă din Brașov și Țara Bîrsei. Catalog de documente*, vol. I, 1413-1820, întocmit de E. Moisuc, București, 1960, nr. 14, p. 44.

⁶³ DRH, D, vol. I, nr. 265, p. 365-366.

⁶⁴ M. Andronescu, *Repertoriul documentelor Țării-Românești publicate până azi, I. 1290-1508*, București, 1937, nr. 230, p. 73; *Inventar arhivistice* 12, p. 37.

⁶⁵ F. Mîrtzu, *Basarab al II-lea, domn al Țării Românești – prezență activă în lupta pentru independență*, în MN, vol. IV, 1978, p. 96.

⁶⁶ Mă alătur opiniei lui L. Cîmpeanu, *Relațiile lui Iancu de Hunedoara cu Țara Românească și Moldova, 1442-1456. O reevaluare (I)*, în AP, XV (2019), nr. 2, p. 10-11. Consider însă improprie o analogie între evenimentele din primăvara anului 1442 și cele din primăvara anului 1522. Evenimentele din prima jumătate a anului 1522 s-au desfășurat într-un alt mod decât cel prezentat de C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova ante 1324-1881*, vol. I, sec. XIV-XVI, București, 2001, p. 150-156, și augmentat de C. Luca, *Radu de la Afumați și Țara Românească în informări inedite întocmite pentru autoritățile centrale venețiene (1522-1526)*, în „Multum laboravisti propter nos et propter bonum pacis et unionis: episoade și reverberații ale Evului Mediu. Profesorului Ioan-Aurel Pop, în al șaptezecilea an al vieții”, vol. I, coord. A. C. Dincă, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2025, p. 317-328. Pentru ele, vezi D. Mirea, *Theodosie voievod, Dragomir Călugărul și un document îndoelnic „din vremea lui Vlad cel Tânăr”*, în AȘUI, istorie, s.n., LX (2014), p. 151-180, și C. Feneșan și Cr. Feneșan, *Transilvania între habsburgi și Poarta Otomană la mijlocul secolului al XVI-lea (documente din arhiva Cancelariei de Stat de la Viena) / Siebenbürgen zwischen Habsburg und der Pforte um die Mitte des 16. Jahrhunderts (Dokumente aus dem Archiv der Wiener Staatskanzlei)*, Timișoara, 2013, doc. 1, p. 89.

⁶⁷ Vezi M. Philippi, „Cives civitatis Brassoviensis». *Untersuchungen über die sozialen Struktur des Bürgertums von Brașov im 14. Und 15. Jahrhundert*, în RRRH, XV (1976), nr. 1, p. 11-28, cu

împreună cu Gaspar, în legătură cu evenimente întâmplare în expediția lui Ioan (Iancu) de Hunedoara la Nicopole⁶⁸. Iar „Gaspar parvus Aurifaber” este atestat „juratus brasoviensis” la 27 iunie 1452⁶⁹. Pentru jupan Nan/Nanul, poate fi același cu Nan Sculotă (a nu fi confundat cu Nan Pascal), avem atestări începând cu anul 1421 și o ultimă atestare la 7 august 1445⁷⁰. Atestările lui Ștefan logofăt le-am arătat mai sus, ultima este din anul 1441. El se afla în anturajul lui Vlad Dracul încă din anii pretendenței acestuia la domnie, înainte de decembrie <1434>.

Avem indicii despre începutul pretendenței active a lui Vlad Dracul, dar nu știm mai exact când s-a stabilit cu anturajul său în Ardeal⁷¹. După armistițiul de la Golubăț („Columbach in der Sirfey”, „castrum Taubenstein”, începutul lunii iunie 1428⁷²), pe timpul păcii de trei ani cu sultanul (încheiată înainte de 18 februarie⁷³ și ratificată după 18 aprilie 1429⁷⁴), răspunsul lui Sigismund la presiunea otomană de la Dunăre a fost aducerea (1429-1435) la granița regatului a cavalerilor Ordinului Teuton și instalarea unui domn antiotoman în locul răposatului Dan voievod. Această soluție s-a dovedit fragilă și a eșuat prin trecerea lui Alexandru Aldea de partea turcilor și prin devastările produse în campania începută de otomani după 21 mai 1432 (sărbătoarea „Eid-al-Fitr, ‘Îd al-Fiṭr”, prima zi a lunii *Schawwāl*, după *Ramaḍān*). După campanie se impunea găsirea unei soluții mai robuste, care nu putea fi decât de natură defensivă, căci, intimidați și speriați de cruzimile și puterea turcilor, niciunul dintre actorii politici din regiune nu posedea forța și autoritatea de a prelua inițiativa și a-l scoate pe Alexandru Aldea din domnie. Dimpotrivă, la 16 mai 1433 ardelenii erau din nou în defensivă și comitele secuilor le promite brașovenilor că va veni cu „toți oamenii noștri” în ajutor împotriva turcilor și

precizarea terminologică necesară (p. 13): „daß unter den «cives» [...], nur die ratsfähige Oberschicht, die sogenannten «fürnehmen Geschlechter» [...] verstanden wird”.

⁶⁸ *Ub Siebenbürgen*, vol. V (1438-1457), hrsg. v. G. Gündisch, București, 1975, nr. 2564, p. 185-186.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 2778-2780, p. 348.

⁷⁰ *DRH*, B, vol. I, nr. 48, p. 95-98, și nr. 99, p. 173-175.

⁷¹ Vezi opinia lui N. Iorga, *Îndreptări și întregiri la istoria românilor după acte descoperite în Arhivele Săsești. Brașovul*, în *AARMSI*, s. II, XXVII (1905), p. 107: „Trei ani de zile Vlad stătu în Ardeal”; pentru opinia general acceptată azi în istoriografia românească, vezi Al. Simon, *Eugeniu al IV-lea, Sigismund de Luxemburg și ierarhul pentru toți valahii în primăvara anului 1436*, în *AARMSȘIA*, seria A V-a, XXXIX (2024), p. 121-122: „De cinci ani, Vlad al II-lea Dracul se pregătea și era pregătit de Sigismund (care-l făcuse și cavaler al Ordinului Dragonului) pentru tronul transalpin.”; sublinierile îmi aparțin.

⁷² Vezi L. Veszprémy, *King Sigismund of Luxemburg at Golubac (Galamboc) 1428*, în *TR*, XVIII (2009), Suppl. 2, p. 291-307.

⁷³ *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1370-1430* (= Monumenta Medii Aevii Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, tomus VI), collectus opera A. Prochaska, Cracoviae, 1882, no. MCCCLXVI, p. 818-819: „einen frede gemachet und beslossen uff drie jor werende” [„o pace făcută și încheiată pe o durată de trei ani”]; vezi și *RI*, XI, II. Band, verzeichnet von W. Altmann, Innsbruck 1897-1900, nr. 7171, p. 81.

⁷⁴ *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, Bd. IX, 3. Abteilung (1427-1431), hrsg. von D. Kerler, Gotha 1898, no. 218, p. 296: „di Turkin zum kunge iczunt kommen werdin ken Presburg. do sal der frede bestetegt werdin mit den Turkin” [„turcii acum vor veni la rege, la Pojon/Pressburg; că trebuie să fie confirmată pacea cu turcii”].

valahilor ce asediau cetățile⁷⁵. La sfârșitul lunii iunie 1430, cu trei coroane pe cap, cu mari proiecte în față și cu așteptări de tot felul din partea supușilor săi, Sigismund părăsi Regatul Ungariei, merse în Sf. Imperiu și în Italia⁷⁶ și reveni aici – ca împărat – în octombrie 1434. În legătură cu revenirea sa în regat stă scrisoarea trimisă de Vlad Dracul din Merghindeal la 7 octombrie <1434>, prin care le transmite brașovenilor știrea că a venit un om de la „chesarul” (din Regensburg) și i-a adus „veste bună”⁷⁷. Vestea era, cum am văzut (sub 2.), chemarea la reședința regală din Pojon în decembrie. După căderea forțată a „valahilor transalpini” din alianța anti-otomană, soluția a fost instalarea la granița de sud a Ardealului a unui pretendent energic și ambițios, dotat cu resursele necesare, cerute de natura situației conflictuale. Pretendentul este Vlad Dracul și resursa sa este „haraghia”, dreptul concedat de a bate monetă. Ideea a fost simplă și eficace: un pretendent cu bancă proprie. Din necesități și nevoi militare imediate, venită cu autoritate regală, soluția a fost acceptată în regiune. Dar, datorită veleităților lui Vlad Dracul, a setei lui nestinse de metale, aflată în conflict immanent cu interese locale și mai largi, poziția sa a fost, după puteri, (contra)balansată și, uneori, chiar subminată.

Intervalul ce poate fi luat în considerare începe cu primăvara anului 1434. Limita sa superioară este anul 1447, în ultima domnie a lui Vlad Dracul. În timp ce pentru jupan Nanul avem o atestare documentară din anul 1445, pentru Ștefan logofăt, în opinia mea, nu avem azi din această domnie niciuna. Faptul nu exclude o datare din anii 1445-1447, dar limita probabilă a intervalului coboară la 1441. Acest an poate fi însă exclus. S-a păstrat un document dat „Nede u po Paștea” din Târgoviște la 23 aprilie 6945/1437, redatat la 23 aprilie <1441>⁷⁸. În el apare printre martori jupan Nanul. Dacă Nanul a fost în acea zi în Târgoviște, atunci nu putea fi cu doar puține zile înainte în Sibiu. Sf. Paști a căzut în anul 1441 pe 16 aprilie și Coica logofăt a datat 23 aprilie drept „duminica de după Paști”. Atât de importantă era Ziua Învierii, încât nici nu amintește de Sf. Gheorghe. Pe același considerent pot fi eliminați din datare anii 1435 și 1446 (Sf. Paști cade pe 17 aprilie). S-ar fi datat și aici „luni, după Sf. Paști”, luând ca referință Ziua Învierii, și nu „luni, înainte de Sf. Gheorghe”. În anul căutat, presupun că Sf. Paști trecuse de ceva timp și nu a mai fost folosit ca reper în datare.

Favorit în datare, cu un avans considerabil, era anul 1437, an în care Sf. Paști trecuse (31 martie) și în care luni cade chiar în ziua dinainte de Sf. Gheorghe, pe 22 aprilie. De(a)k Hanes („decănașul”!?), Mich(a)el („Mehel”) și

⁷⁵ *Ub Siebenbürgen*, Bd. IV, nr. 2174, p. 500; *DRH*, D, vol. I, nr. 208, p. 306.

⁷⁶ Vezi *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigismund*, Bd. X, 4. Abteilung (1431-1433), hrsg. von H. Herre, Gotha 1906; P. E. Kovács, *Ceremonia és politika. Zsigmond bevonulása Itáliában 1431-1433*, în „Történelmi Szemle”, LV évf. (2013), 3. szám, p. 351-379, cu bibliografia; V. Proske, *Der Romzug Kaiser Sigismunds (1431-1433). Politische Kommunikation, Herrschaftsrepräsentation und -rezeption* (= Beihefte zu J. F. Böhm, RI, vol. 44), Wien/Köln/Weimar 2018; P. E. Kovács, *Das Itinerar König Sigismund von Luxemburg in Italien (1412-1414 und 1431-1433)*, în idem, *Studien über die Zeit von Sigismund von Luxemburg*, Toruń 2021, p. 141-166.

⁷⁷ *DRH*, D, vol. I, nr. 213, p. 311-312.

⁷⁸ *DRH*, B, vol. I, nr. 93, p. 160-162.

Andreas („județul Andreiaș”) vin la Târgoviște și primesc la 8 aprilie 1437 de la domn cunoscutul privilegiu⁷⁹. De aici se duc la domnii Țării Moldovei, Ștefan și Ilia(ș) voievozi, și primesc la 23 aprilie, la Vaslui⁸⁰, și la 29 aprilie, la Dorohoi⁸¹ privilegii de aceeași natură. Aceasta putea fi solia despre care au întrebat brașovenii. Dar, la nivelul actual al documentării, anul 1437 nu este cel căutat. Motivul este acela că jupan Nanul apare ca martor și în documentul dat la 8 aprilie în Târgoviște. Dacă luăm în considerare că este vorba de *același Nanul*, că el se afla la Târgoviște, lângă domn, și apoi la Sibiu înainte de 23 aprilie, atunci răspunsul său nu putea fi acela că nu avea cunoștință de solia brașovenilor. Ba, va fi avut. În baza acestei constatări (ce va putea fi invalidată) și a tuturor presupunerilor de mai sus, anii *possibili* rămași în discuție sunt: 1434, 1436, 1438-1440, 1445 și 1447.

Înainte de a prezenta anii *probabili* de datare, este necesară clarificarea altui aspect, dacă scrisoarea este din vremea pretendenței din Ardeal a lui Vlad Dracul, dinainte de anul 1437, sau dacă a fost dată ulterior, din timpul domniei lui în țară. Întrebarea nu s-a pus și nici nu se putea pune, deoarece datarea din anul <1442> a ținut discuția închisă timp de 120 de ani. Ca ipoteză, pot afirma că o datare dinainte de domnie pare de aceea improbabilă, deoarece în Ardeal brașovenii ar fi avut ușor posibilitatea să-și caute solia și să-l întrebe de aceasta chiar pe voievod. Este firească prezumția că solia dintâi fusese trimisă nu la pretendentul Vlad Dracul, aflat undeva, prin Ardeal, ci la domnul Țării Rumânești, aflat în țara sa transalpină. Ținând cont și de această presupunere, *probabili* sunt anii de domnie 1438-1440, 1445 și 1447. În lipsa unei atestări a lui jupan Nanul după 1445, a lui Ștefan logofăt după 1441 și prin excluderea anului 1441, rămân anii 1438-1440. Propunerea actuală de datare este: luni, <21 aprilie 1438> sau <20 aprilie 1439> sau <18 aprilie 1440>.

Se ridică acum întrebarea, la ce folosește o asemenea datare? Beneficiul ei constă în apropierea de „așa cum a și fost”, în chiar mersul argumentativ spre o datare mai întemeiată. Etapele de parcurs în stabilirea datei merg de la posibil și plauzibil/verosimil spre probabil, către cert și definitiv. În acest caz, spre deosebire de actul discutat sub 2., cu o datare definitivă, discuția se află la început. Cei interesați, legând faptele în baza altor ipoteze și dovezi, se pot lepăda de cele zise mai sus, elimina un an sau altul, găsi alți ani și merge mai departe o bucată de drum. Iar din mijlocul celor cuprinși de nostalgia lucrului odinioară cert și clar, oricine consideră că Ștefan logofăt a avut în gând 24 aprilie atunci când a scris „Sf. Gheorghe”, acela este liber în cugetul său de a folosi pe mai departe datarea marelui istoric și slavist I. Bogdan.

⁷⁹ *Ub Siebenbürgen*, Bd. IV, nr. 2282, p. 626-628; *DRH*, D, vol. I, nr. 243, p. 340-341.

⁸⁰ *Ub Siebenbürgen*, Bd. IV, nr. 2284, p. 630-631; *DRH*, D, vol. I, nr. 245, p. 342.

⁸¹ *Ub Siebenbürgen*, Bd. IV, nr. 2285, p. 631-632; *DRH*, D, vol. I, nr. 246, p. 342-343.

4. Ultimul act de care mă ocup este unul original, păstrat tot în arhiva orașului Brașov. El era cunoscut încă de la începutul secolului trecut⁸² și a fost editat în anii 1911⁸³ și 1937⁸⁴. La reeditarea sa în colecția *DRH*, în 1977, data a fost citită: „datum in Althorya, die Visitationis dive Marie, anno 1431”. Întâmplată după 25 martie și înainte de 24 iunie, „Visitatio Mariae” este o sărbătoare fixă în an și cădea atunci pe... 2 iulie⁸⁵. Astfel, editorii au datat unanim de la „2 iulie 1431”. Ladislaus Apor îl înștiințează pe Luca Kys, judele Brașovului, despre faptul că „oameni ai noștri [...] au venit din Moldova, deși numai cu mare iscusință au putut ieși din ea, din pricină că drumurile erau prinse. Și [...] au ieșit pe drumul Vrancei⁸⁶ („per viam Varancha”) și povestesc că voievodul Moldovei a pornit cu mare mulțime de oameni și însuși marele vornic a venit spre Putna („versus Putnam”) cu mulți oameni de-ai săi. Totuși merge cu stăruință vestea că el își îndreaptă ostirile spre Țara Românească; unii spun chiar că el vine împotriva a lor noștri”⁸⁷.

Cunoscut fiind de un secol și mai bine, actul a fost folosit pentru a arăta vechimea locurilor atestate în el⁸⁸ ori drept dovadă a sprijinului oferit de către „voievodul Moldovei” domnului aflat atunci în scaun în Țara Rumânească. Legat de act, redau în notă trei dintre opiniile mai noi⁸⁹. Pe toate se cuvine a le întâmpina cu reținere.

⁸² Vezi Gr. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad II. Drakul. Mit historischen und kritischen Erläuterungen*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde bei der Hohen Philosophischen Fakultät der Universität Leipzig, Bukarest 1903, p. 60, nota 11.

⁸³ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV/ partea I (1358-1600), *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelenne*, publicate de N. Iorga, București, 1911, nr. XX, p. 15-16.

⁸⁴ *Ub Siebenbürgen*, Bd. IV, nr. 2134, p. 448-449.

⁸⁵ Este vizita Sf. Maria din Nazaret (Maica Domnului) la ruda sa, Sf. Elisabeta (Maica Sf. Proroc Ioan Botezătorul), care locuia lângă Ierusalim, ambele fiind gravide, vezi Sf. Evanghelie după Luca, 1:36 și 1:39-41. Ziua a fost traslatată și se sărbătorește azi la romano-catolici pe 31 mai, la protestanți, pe alocuri, tot la 2 iulie.

⁸⁶ Pentru „Vrancea”, vezi, cu bogată bibliografie, *Tezaurul toponimic al României Moldova. II. Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic). Partea 1. Toponime personale*, sub redacția D. Moldovanu, Iași, 2014, p. 450-451. Pentru „Calea Vrancei”, vezi tot acolo, p. XII: „era drumul de la Movila Vrancei la satul Ojdula din Transilvania”, care „s-a extins mai apoi asupra porțiunii de drum din continuarea sa, de la Movila Vrancei la orașul Focșani”. Preluarea controlului asupra acestei căi de acces în Ardeal și asupra comerțului legat de ea a fost un proces mai îndelungat. Moldovenii s-au impus, având în zonă interese strategice pregnante. Faptul a dus la stabilirea zonei de graniță a Țării Moldovei cu Țara Rumânească dincolo de capul acestui drum, pe râul Milcov.

⁸⁷ *DRH*, D, vol. I, nr. 181, p. 282-283.

⁸⁸ Vezi C. C. Giurescu, *Despre Vrancea*, în *RIR*, IV (1934), p. 280-283: „Așa dar prima mențiune istorică despre Vrancea e din 1431, de pe timpul lui Alexandru cel Bun; ea amintește și drumul care, prin acest ținut, ducea în Ardeal”; Idem, *Istoria Românilor I. Din cele mai vechi timpuri și până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, ed. revăzută și adăugită, București, ⁵1946, p. 396: „Numele însuși de Vrancea apare pentru întâia oară dintr'un document latin din 2 Iulie 1431”; S. Iosipescu, *Vrancea, Putna și Basarabia – contribuții la evoluția frontierei sudice a Moldovei*, în *Închinare lui Petre Șt. Năsturel la 80 de ani*, Brăila, 2003, p. 207: „cea dintâi pomenire a Putnei într-un act intern datează de la 12 martie 1423 [...]. A doua [...] la 26 august 1424 [...]. Următoarea mențiune a Putnei, acum asociată cu Vrancea, ne întâmpină în binecunoscuta scrisoare [...] de la 2 iulie 1431”.

⁸⁹ A se vedea: 1. C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 91: „pentru a-și ajuta protejatul, înainte de 2 iulie 1431 Alexandru cel Bun a mobilizat o oaste însemnată și marele său

Cel dintâi motiv al reținerii este unul general, acela că nu știm azi mai exact când și în ce împrejurări a început (în anul 1431) domnia lui Alexandru Aldea și nici când s-a încheiat ea (dacă și când în anul 1436). Din timpul domniei lui s-au păstrat puține documente, unele date incomplete. Ele au dus, pe ansamblu, la un construct cronologic încă șubred⁹⁰. Reținere se impune și dintr-un alt motiv, cu totul particular și specific scrisorii. Imediat după editarea ei în *Ub Siebenbürgen*, în 1937, arhivarul Fritz Schuster a exprimat îndoieli în legătură cu anul citit și îndeamnă la recitirea și verificarea lui⁹¹. Volumul din colecția *DRH*, seria D, a

vornic a fost trimis cu trupe spre ținutul Putna, gata să intre în Țara Românească.”; 2. S. Iosipescu, *Vrancea, Putna și Basarabia...*, p. 207 (sublinierile aparțin autorului): „Restituirea împrejurărilor politico-militare ale campaniei cu închiderea trecătorilor spre Transilvania [...] și trecerea peste munți ale căror trecători nu fuseseră închise, semnifică, în fapt, neapartenența Vrancei la principatul Moldovei. Mai mult, acest marș spre Putna trebuie conexasat împrejurărilor ofensivei otomane și morții principelui Dan al II-lea (1 iunie 1431). Socotită a fi prima atestare a ținutului moldav al Putnei, mențiunea nu reprezintă decât o direcție de deplasare a trupelor, eventual un hidronim.”; 3. V. Mărculeț, *Considerații asupra politicii antiotomane promovate de domnul Țării Românești Alexandru Aldea între 1431-1432*, în *MN*, XXV (2013), p. 37-39: „Foarte probabil, în legătură cu acest atac otoman trebuie pusă deplasarea de către Alexandru cel Bun a unor importante forțe moldovenești la hotarul cu Țara Românească, acțiune la care face referire o scrisoare din 2 iulie 1431 a voievodului Transilvaniei, Ladislau Apor” și, deci, „debutul propriu-zis al intervenției otomane în Țara Românească poate fi datat post 2 iulie 1431”.

⁹⁰ A. Pippidi, *Despre „Dan voievod”...*, p. 95, consideră că domnia lui Alexandru Aldea se încheie în vara anului 1435, când circula știrea că ar fi murit. Această ipoteză nu poate fi azi pe deplin confirmată, dar nici exclusă. Domnia lui până în anul 1436 se întemeiază pe documentul dat la „25 iunie 6944, indiction 12” (*DRH*, B, vol. I, nr. 77, p. 138-140). Editorii au considerat văleatul corect și „indictionul greșit” scris. P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești...*, p. 172, accentuase faptul că văleatul este 6944 și afirmă că „ultima cifră Δ (4)” din văleat „este foarte lizibilă” iar „indictionul [...] este greșit (trebuia 14)”. G. D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească*, vol. I (1389-1495), București, 1943, p. 90, afirmase că „actul fiind controlat și de noi, cifrele leatului sunt foarte citețe și chiar cifra unităților este Δ, adică 4, prin urmare leatul este 6944 și corespunde lui 1436, deci anul morții Domnului”. D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV și XV*, București, 1938, p. 135, nota 4, considerase și el indictionul pus greșit, „12 în loc de 14”. Dacă avem certitudinea că văleatul scris este 6944, nu o avem și pe aceea că a fost scris în conformitate cu realitatea. O prezumție cu valoare de adevăr este și aceea că indictionul este calculat corect, iar văleatul (6944) este pus greșit, precum greșit este pus și în multe alte locuri. Astfel, D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *DIR. Introducere*, vol. II, București, 1956, p. 121, revine asupra părerii dintâi, consideră indictionul bine scris și rectifică văleatul: „indictionul 12 al actului din 25 iunie 6944 ne arată că data exactă este 6942, respectiv 1434”.

⁹¹ Vezi F. Schuster, *Bemerkungen zum 4. Bd. des Urkundenbuchs zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, în „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift”, 61. Jahrgang (Iași, 1938), Heft 1-2 (Jan.-Juni), la rubrica „Kleine Wissenschaftliche Mitteilungen”, p. 107-108. Revista fiind azi mai greu accesibilă, redau în întregime „remarca” lui F. Schuster: „Das Regest zu Ub. IV, Nr. 2134, S. 448, nennt als Kronstädter Richter des Jahres 1431 (Juli 2) den Lukas K i s c h, da die Adresse auf der Rückseite des Schreibens lautet: Egregio domino Lucae Kis, iudici Brassouiensi. Im „Beamten Verzeichniss der Stadt Kronstadt” von Friedrich S t e n n e r (Kronstadt 1916), S. 104, Z. 11, heisst der Kronstädter Richter dieses Jahres Petrus C o m e s (Graef), filius quondam Antonii S a n d e r. Da nun S. 69 dieses Verzeichnisses der vierte der Lukas H i r s c h e r heissenden Kronstädter Richter in den Geschichtsquellen öfters parvus (der Kleine), ung. Kis Lucás (-cs) genannt wird und in den Jahren 1527-1541 Richter war (1531 iudex regius), sollte es sich in unserem Schreiben nicht vielleicht um diesen Mann handeln und die falsche Jahreszahl gelesen sein, 1531 und nicht 1431

beneficiat, în 1979, de o binevenită recenzie. Dintre cele făcute lui și cunoscute mie azi, o consider a fi cea mai pertinentă. Ea îi aparține regretatului istoric și arhivar (brașovean) Gernot Nussbächer (*1939 – †2018). Întocmirea ei a fost motivată și de faptul că „aproape jumătate (152) din originalele documentelor publicate în volum se păstrează la filiala Arhivelor Statului – Județul Brașov”. G. Nussbächer face aici o „observație de amănunt”, anume că „documentul nr. 181, datat în volum 1431 iulie 2, este [dat] de fapt un secol mai târziu, anume din 1531 iulie 2, fiind editat cu data greșită de către editorii de documente mai vechi. Judele brașovean Lucas Kis este Lucas Hirscher zis „cel Mic”, care a funcționat între 1527-1539 și 1541. Pe lângă emitent și destinatar, și aspectul paleografic indica datarea pentru secolul al XVI-lea”⁹². Și fără a mai călca pragul arhivei, pot fi azi verificate observațiile aduse de G. Nussbächer. Și am constatat că ele se verifică toate într-un adevăr, după cum bine se verifică în original și data de an, 1531 (vezi Anexa). În versiunea digitală a *Ub Siebenbürgen* s-a introdus o notă sumară în care se explică rectificarea anului din versiunea tipărită, 1531 în loc de 1431⁹³.

Scrisoarea de față nu a fost introdusă în *Inventar arhivistic 12*, nici în rândul actelor de la anul 1431, nici al celor de la 1531. Emitentul, Ladislaus Apor, nu apare listat în „Indice onomastic”⁹⁴. Se vede că pentru unele dintre acte autorii *Inventar arhivistic 12* au ajuns la datări proprii. Redatările lor se verifică uneori, alteori nu, ceea ce constituie un bun motiv de a relua discuția. După cum reiese din cele zise mai sus, dar se poate constata și independent de acestea, pentru altele ei au preluat datări propuse de I. Bogdan ori în colecțiile *Ub Siebenbürgen* sau *DRH*, seria D (până la 1457). Este evident și faptul că uneori au evitat să preia datări din volumul recenzat. Și, astfel procedând, au decis rațional. Cunoscând acribia celor

lauten? Da im Urkundenbuch und in den übrigen siebenbürgischen Geschichtsquellen deutsche Orts- und Personennamen oft in ungarischer Übersetzung erscheinen, so hat die Deutung des Namens in der Adresse *Kis* = *der Kleine* und *nicht Kisch* viel für sich. Jedenfalls muss die Angabe bei *Stenner*, aber auch die Jahreszahl des Schreibens überprüft werden. Vielleicht bieten der Name des Ausstellers des Briefes *Ladislaus Apor* und der Inhalt des Schreibens Anhaltspunkte zur richtigen Datierung. Schäßburg, November 1937” [în trad.: „Regestul la *Ub*. IV, nr. 2134, p. 448, îl menționează pe *Lukas Kisch* ca judecător al orașului Brașov în anul 1431 (2 iulie), deoarece adresa de pe spatele scrisorii este: „Egregio domino *Lucae Kis*, iudici *Brassouiensi*”. În „Registrul funcționarilor orașului Kronstadt” întocmit de *Friedrich Stenner* (Brașov 1916), p. 104, rândul 11, judecătorul brașovean din acel an se numea *Petrus Comes* (Graef), „*filius quondam Antonii Sander*”. Deoarece la p. 69 din această listă, al patrulea judecător numit *Lukas Hirscher* este menționat deseori în sursele istorice ca „*parvus*” (cel mic), în lb. maghiară *Kis Lucás* (-cs), și a fost judecător în perioada 1527-1541 (în 1531 „*judex regius*”), nu ar trebui să fie vorba în scrisoarea noastră despre acesta și nu s-a citit greșit anul, ar fi 1531 în loc de 1431? Deoarece în *Ub*. și în celelalte surse istorice transilvane numele de localități și de familie germane apar adesea în trad. maghiară, are multă greutate interpretarea numelui din adresă *Kis* = *cel Mic* și nu *Kisch*. În orice caz, menționarea furnizată de *Stenner*, dar și data scrisorii trebuie verificate. Poate că numele emitentului scrisorii, *Ladislaus Apor*, și conținutul ei oferă indicii pentru datarea corectă. *Sighișoara*, nov. 1937”; sublinierile îi aparțin lui *F. Schuster*].

⁹² *RA*, LVI (1979), nr. 1, rubrica „Recenzii și prezentări”, p. 102-104, citatul la p. 103; sublinierile îi aparțin lui G. Nussbächer.

⁹³ Vezi <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog/4639> [10.06.2025].

⁹⁴ *Inventar arhivistic 12*, p. 235 și p. 241.

ce au alcătuit inventarul și nota pusă în recenzie cu câțiva ani înainte de G. Nussbächer, excluderea scrisorii din inventar rămâne inexplicabilă. Nu mai pierd timpul vorbind acum despre aceasta, cât se vede bine cum, vreme de decenii, s-a pierdut destul timp, folosindu-se actul pentru a explica situații cu care el nu putea avea vreo legătură. Mai de folos este verificarea anului în original și după informațiile vremii, pentru ca, odată ajuns unde-i este locul, actul să poată sta și odihni acolo în drepturile sale. Pentru a verifica plauzibilitatea datării din anul 1531, voi pune laolaltă informațiile păstrate în legătură cu emitentul Ladislaus Apor, destinatarul Luca Kys și cu împrejurările în care a fost scris.

Emitentul Ladislaus Apor face parte din vechea seminție Apor, atestată încă din secolul al XIV-lea⁹⁵. Nu am găsit în Ardeal, în izvoarele (edite) din anii 1420-1440 un nobil cu acest nume. Un Ladislau(s) Ap(p)or de Althorya (Turia, Torja, sat situat în fostul județ Trei Scaune, azi în Covasna) este atestat însă în anii 1521-1540. La 26 martie 1521 el și alții primesc o donație de la Ioan Zápolya⁹⁶. Îl aflăm în Brașov în anii 1528-1540⁹⁷, iar la 25 aprilie 1536 vinde părți din moștenirea sa în Belaffalwa/Belani⁹⁸. El poate fi fără dificultate considerat emitentul scrisorii.

Numele Lukas (Hirscher) apare scris în diferite moduri, când Luca(s), când Lux (similar, Marcus = Marx). Aici apare scris alături de „Kys”, considerat drept nume de familie – Kisch/Kiș. Cum afirmase F. Schuster, aceasta este însă porecla cu care era cunoscut și printre secui și maghiari. Explicația poreclei sale o găsim la Hieronymus Ostermeyer⁹⁹. G. Nussbächer a cercetat izvoarele în legătură cu viața și activitatea lui Lukas Hirscher¹⁰⁰. În anii 1528-1539 și în 1541 este ales „judex,

⁹⁵ Vezi Ș. Turcuș (coord.), A. Dincă, M.-Fl. Hasan, V. V. Vizauer, *Antroponimia în Transilvania medievală (sec. XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, vol. II, Cluj-Napoca, 2011, p. 86.

⁹⁶ *Székey oklevéltár. II. kötet. 1520-1571*, ed. S. Károly, Kolossvárt, 1876, doc. CCXLIX, p. 7-8 și p. 233.

⁹⁷ Spre ex., la 13 sept. 1528, în febr. 1530, când brașovenii trimit un curier „ad egregium dominum Ladislaum Apor versus Wazzarhey!”, la 6 ian. 1532, 3 ian. și 18 oct. 1533, 5 febr. 1534, 21 oct. 1535, 28 ian. și 1 oct. 1536, 30 aprilie 1539, la 20 febr., 1 aprilie, 20-21 aprilie și 8 iulie 1540, vezi *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, II. Band, Kronstadt 1889, p. 107, p. 189, p. 250, p. 270, p. 298, p. 321, p. 342, p. 424, p. 447, p. 459, p. 617 și p. 672-674.

⁹⁸ Vezi ANR-Cluj, Fond familial Bălintitt, Seria 1 – Documente medievale, nr. 12 și nr. 13, [10.06.2025]: http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?_adf.ctrl-st=&docid=CJ-F-00318-1-12&_afWindowMode=0&_afLoop=352021487171404&_adf.ctrl-state=16r7wtscgt_4 și http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=CJ-F-00318-1-13&_afWindowMode=0&_afLoop=352121163803718&_adf.ctrl-state=16r7wtscgt_13.

⁹⁹ *Historien von Hieronymus Ostermayer (1520-1570)*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV. Band, *Chroniken und Tagebücher*, Brassó 1903, p. 497: „Lucas Hirscher alias Klein Lux: ein klein Mann an der Person, groß aber am Verstand” [„Lukas Hirscher alias Micul Lux: un bărbat mic la trup, dar mare la intelect”]. Lux este numit în lb. germană răsul (lynx lynx), animal suplu, agil și tăcut. În legătură cu uzul poreclelor în regiune, vezi V. V. Vizauer, *Porecla în Transilvania și comitatele învecinate pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIV-lea*, în *AIINC*, LVI (2017), p. 165-180.

¹⁰⁰ Vezi G. Nussbächer, *Lukas Hirscher (Der „Kleine”) 1482-1541*, în *Taten und Gestalten. Bilder aus der Vergangenheit der Rumänien-Deutschen*, I. Band, besorgt und eingeleitet von D. Drotleff, Cluj-Napoca, 1983, p. 52-56; idem, *Das Bildnis des Stadtrichters Lukas Hirscher. Zum Werk des*

Richter”¹⁰¹, exercitând funcția „pentru un deceniu și jumătate ca un domn, fără îngrădiri”¹⁰². În anii 1529-1534 a ținut orașul întreg în fața asediilor lui Petru voievod Rareș, lui Mehmet-beg împreună cu Vlad voievod Înecatul și al lui Gritti jr. (un fiu al lui Aloisio). După vizita la regele Ferdinand și după ce a realizat lipsa de substanță a promisiunilor primite acolo, trece de partea regelui Ioan Zápolya, devenind un adversar al compatrioților săi sibieni, rămași ferdinandiști fermi [„stark ferdinandisch geblieben”] sub conducerea lui Markus Pemfflinger. S-a mutat la veșnicele meleaguri în aprilie 1541, la 19¹⁰³ sau 26¹⁰⁴. Se adevărește în cazul său faptul că o persoană aleasă în funcții publice de răspundere pentru o perioadă mai îndelungată de timp are ca bun sprijin nevoie de un partener cu un caracter puternic, cu aptitudini și calități, dotat cu inteligență emoțională, în măsură să-i asigure stabilitate în viața privată. Soția sa este virtuoasă [„die Thugentsame”] Appolonia Hirscher. Rămasă văduvă și fără urmași direcți, își face testamentul și depune la primărie, la 22 septembrie 1545¹⁰⁵, 200 florini „im Parm gelt”, adică în „bani gata” bătuți, în contul lăzii pentru orășenii nevoiași/săraci [„Armen-Kasten”]. Suma a fost investită și din câștig s-a dat an de an, spre cinstire, cum a lăsat dânsa, vin la săraci. În anii 1541-1547 a sprijinit construirea clădirii „Kaufhaus” [Casa de cumpărături / de comerț], zisă „Neu Gebäu” [Clădirea nouă], care mai stă în parte și azi și este numită „Casa Negustorilor”. A închis ochii la 31 decembrie 1547¹⁰⁶.

Data de 2 iulie 1531 cade într-o duminică. Marele vornic le comunicase secuilor că un boier va sosi în mijlocul lor „ad feriam secundam iam proximam”.

Kronstädter Renaissance-Malers Gregorius Pictor, în *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*, 3-er Band, Bukarest 1990, p. 27-33 și p. 149-152).

¹⁰¹ *Historien von Hieronymus Ostermayer...*, p. 504; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, VII. Band (Beiheft I, *Die Beamten der Stadt Brassó von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*), zusammengestellt v. Fr. Stenner, Brassó (Kronstadt) 1916, p. 69.

¹⁰² Este opinia lui K. K. Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter. Untersuchungen zur Siebenbürgischen Geistes- und Reformationsgeschichte*, Hermannstadt/München 1935, p. 99: „der anderthalb Jahrzehnte lang als unumschränkter Herr in Kronstadt waltende Lukas Hirscher”.

¹⁰³ *Vezi Archivführer zur Geschichte der Deutschen in Kronstadt und dem Burzenland. Wegweiser durch die Bestände des Staatsarchivs Kronstadt/Braşov und des Archivs der Honterusgemeinde unter besonderer Berücksichtigung der Handschriften. Dem Kronstädter Archivar und Historiker Gernot Nussbächer zum 75. Geburtstag*, bearbeitet von B. Heigl, P. Rezac, Th. Şindilariu, Oldenbourg 2016, p. 64, precum și inventarul (pdf.) *Gesamtübersicht digital fotografierter Institutionsbücher aus staatlichen Archiven in Rumänien, Stand Oktober 2009*, angefertigt von B. Heigl und Th. Şindilariu, Staatsarchiv Kronstadt (STAK), Allodialrechnungen Inv. 5 (I/13), Signatur 8 (Alte Signatur III.B.9), p. 34: „Registrum impraesentationes pecuniae in consistorium huius civitatis Brassoviensis ac etiam extraditionis in officio iudicatus prudentii domini Lucae Hyrser 19. die Aprilis mortui in iudicem electi”.

¹⁰⁴ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, III. Band, Rechnungen 1541-1550, Kronstadt 1896, p. 63.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 306: „am Mitwoch vor Michaelis”, adică miercuri, la exact o săptămână înainte de Sf. Arhangel Mihail (29 sept.); ziua de 23 sept., cum s-a datat în lucrare, cade într-o joi.

¹⁰⁶ *Vezi Kalender-Aufzeichnungen von Michael Forgats, mit Zusatz von Valentin Forgats, Christoph Greissing, Valentin Greissing, Asarela Mederns, Marcus Drandt. [1203-1694.]*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV. Band, p. 41; *Historien von Hieronymus Ostermayer...*, p. 508.

Știrea nu se referea la luna imediat următoare, adică 3 iulie, cum s-a stabilit¹⁰⁷, zi preluată și în versiunea digitală a colecției *Ub Siebenbürgen*. Prin „luna viitoare” se înțelege o zi aflată la câteva zile distanță de ziua în care s-a scris. Pentru anul 1531, luna despre care este vorba aici, este 10 iulie. Omul marelui vornic, aflat acum în fața Putnei, la o distanță de cca 100 km drum de munte, era așteptat să vină „la adunare” într-o zi necunoscută mai exact, dar într-un interval bine definit, „până în luna viitoare”. Ea nu putea fi ziua de mâine, venirea sa nu era iminentă, așteptată de azi (duminică) pe mâine (luni), de la 2 la 3 iulie. Într-un asemenea caz, Ladislaus Apor ar fi scris clar că trimisul va sosi azi sau mâine. El era așteptat să vină în cursul săptămânii, cel mai târziu până la 10 iulie 1531. Nu știm în care moment al zilei a fost scrisă, dar este posibil ca scrisoarea să fi ajuns la destinatar pe seară sau în ziua următoare, după ce curierul a parcurs drumul Turia-Brașov (cca 65 km). Posibil, deci, să-i fi fost înmănată lui Lukas Hirscher chiar pe 3 iulie și acesta a înțeles adecvat expresia „până în luna viitoare”.

Scrisoarea aduce informații din perioada premergătoare campaniei din Pocuția, din vara anului 1531. Aflăm că Petru vodă Rareș făcuse pregătiri din timp, își strânsese deja bună parte din oaste, o parte pornise spre nord, iar o alta mai întâi spre sud. Nu pot spune mai exact din care reședință ieșise înainte de 2 iulie¹⁰⁸, nici dacă itinerarul său a fost completat între timp pentru lunile iunie-iulie 1531¹⁰⁹. Privindu-l însă, reiese că domnul s-a aflat apoi, la 15/18 iulie 1531¹¹⁰, în Hârlău¹¹¹. Ieșirea sa se petrecuse de curând, refugierile în secuime au fost precipitate și au dus la răspândirea rapidă a știrilor. Ladislaus Apor afirmă că veștile erau „noutăți”.

Efrim Huru mare vornic a căzut peste câteva săptămâni prizonier în lupta de la Obertyn¹¹². Deplasarea sa acum spre hotarul Țării Rumânești a fost o demonstrație de forță în regiune și va fi avut o bună motivație, dar ea nu a fost aceea de a veni în ajutorul valahilor. Ei nu aveau nevoie de ajutor. Posibil să fi fost invers, valahii i-au ajutat pe moldoveni. Un contingent din oastea Țării Rumânești putea fi așteptat la graniță pentru a face joncțiunea și a-l însoți pe marele vornic spre Pocuția. În sprijinul acestei presupuneri vine relația de rudenie pe care Vlad Înecatul o avea prin căsătoria cu una dintre fiicele lui Petru Rareș; iar în cazul că nu o avea încă, s-a ivit acum ocazia de a-și oferi ajutorul și de a-și face cunoscute

¹⁰⁷ *Ub Siebenbürgen*, Bd. IV, p. 448, nota 3; tot de la 3 iulie datase și N. Iorga, în E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor...*, vol. XV/ partea I, p. 15.

¹⁰⁸ Posibil să fi fost Huși, unde este atestat la 18 mai 7039, vezi Th. Codrescu, *Uricariul (Uricarul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la Istoria Românilor)*, vol. XIV, Iassi, 1889, p. 81-83.

¹⁰⁹ Vezi M. M. Székely, *Itinerarii domnești: Petru Rareș*, în *ALIL*, XXVIII (1991), p. 285-300.

¹¹⁰ A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, vol. primum 1468-1540*, Kolozsvár/Budapest 1914, doc. 190, p. 228, citise: „datum Balhovie, 15 die m. Julii”; C. Giurescu, *O carte despre politica externă a lui Petru Rareș*, extras din *CvL*, XLIV (1910), p. 10, nota (3) citise: „datum Balhouie, 18ª die Mensis Julij”.

¹¹¹ Pentru denumirile localității Hârlău, Târgul Bahluiului / Târgul de pe Bahlui, vezi D. Moldovanu, *Hidronime de origine veche turcică*, în *ALIL*, XLVII-XLVIII (2007-2008), p. 10, și D. Butnaru, *Câmpul toponimic al hidronimului Bahlui*, în *ALIL*, LIV (2014), p. 139.

¹¹² I. Ursu, *Bătăliile de la Gwozdziec și Obertyn (1531)*, în *AARMSI*, s.II, XXXV (1913), p. 459; M. M. Székely, *Sfetcicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p. 65 și p. 191.

intențiile. Împotriva unei asemenea susțineri poate fi adus ca argument faptul că Petru Rareș se afla în campanie din motive îndreptățite, dar permisiunea de a-și recupera astfel „moșia părintească” îi fusese refuzată de puterea suzerană¹¹³. Vlad Înecatul și boierii săi filoturci vor fi aflat aceasta și au acționat cu reținere. În lumina noii cronologii a actelor sale interne, nu avem azi documente cu sfat domnesc din intervalul 14 iulie – 24 octombrie 1531¹¹⁴. Faptul că ele lipsesc poate fi văzut ca o coincidență, un rezultat întâmplător al modului în care au ajuns până la noi. Lipsa lor nu are greutatea unei dovezi probatorii; dar ea poate avea drept cauză tocmai ajutorul dat, adică plecarea de la curte a unora dintre dregători și faptul că domnul nu a dat în acest interval documente cu sfat domnesc.

În concluzie, redatarea din 1531 iulie 2 se susține după recitirea anului scris și prin atestarea în izvoare contemporane a emitentului și a destinatarului. Observațiile lui F. Schuster din 1937 și G. Nussbächer din 1979 se verifică atât în actul însuși, cât și în raport cu alte informații ale vremii. Pe toate le-am găsit în bună rezonanță; ele sprijină și confirmă datarea scrisorii din anul 1531, modificare operată în versiunea digitală a colecției *Ub Siebenbürgen*. Liber accesibilă și strict administrată de instituții responsabile, versiunea digitală oferă mai multe avantaje, între altele și pe acela fundamental de a rectifica scăpări din versiunea tipărită ori de a actualiza și întregi o versiune digitală anterioară.

Exemplele de mai sus, cele aduse în alte locuri și încă altele ce vor veni poartă gândul spre ideea că o versiune digitală va fi benefică și colecției *DRH*. Apariția ei poate fi privită ca o viitoare certitudine, versiunea digitală izvorând necesar din multe și întemeiate motive, din însăși nevoia de devenire a istoriografiei românești¹¹⁵. La efortul ce va fi depus pentru a continua editarea documentelor se va adăuga și acela de a muta în sfera digitală materialul deja editat. Trecerea va fi însoțită de un salt calitativ. Din fericire, se mai întâmplă să iasă la lumină originalele actelor deja editate sau copii ori traduceri mai bune. Astfel, se ivește un rând uitat întâi, apare numele unui boier ori al unui petec de loc scăpat printre rânduri sau, se întâmplă și aceasta, vine cineva cu ochiul mai ager și citește la urmă mai bine. Iar drumul parcurs pentru a clarifica datarea unui document sau altuia duce către acela mai lung și mai larg, străbătut de colecția ce le găzduiește.

¹¹³ Vezi E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XI (1517-1612), documente adunate, adnotate și publicate de N. Iorga, București, 1900, nr. XXV, p. 20-21, scrisoarea sultanului Süleyman către regele Sigismund (15 mai 1531).

¹¹⁴ Vezi D. Mirea, *Drăghici postelnic*, „domn la Țarigrad”, în *AȘUI*, s.n., Istorie, LXVI (2020), p. 98-99.

¹¹⁵ În legătură cu „problema viitorului seriei *DRH*” și „transformarea seriei *DRH* pentru noile generații de istorici”, vezi notele și gândurile publicate de M. Coman în recenzia făcută volumului XLII din *DRH*, seria B, în *SMIM*, XLII (2024), p. 403-404. Pentru digitalizarea bazei documentare din țară în primele două decenii de mileniu, vezi A. C. Dincă, *Historische Grundlagenforschung in Rumänien und «Digital Humanities»*, în „Reti Medievali Rivista”, 20 (2019), nr. 1, p. 41-52.

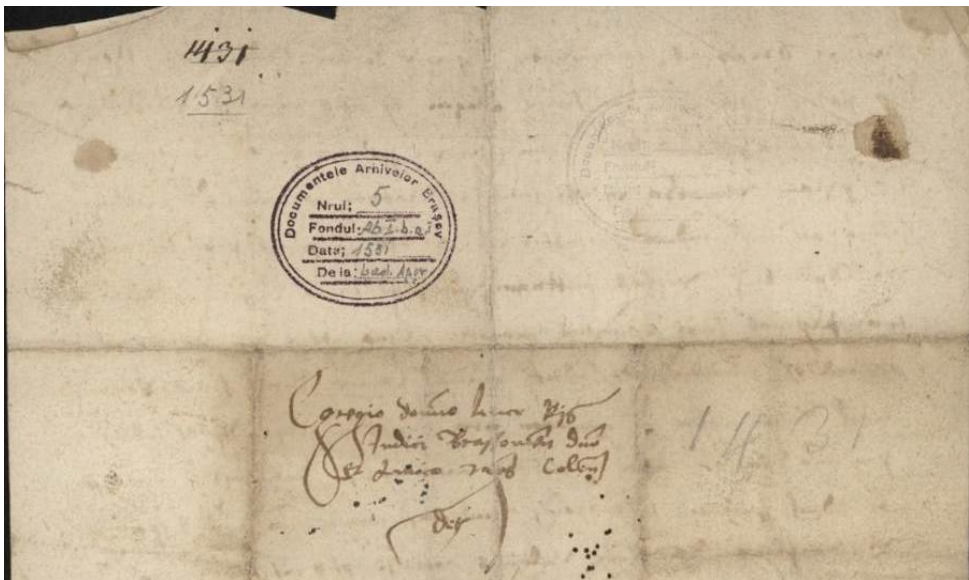
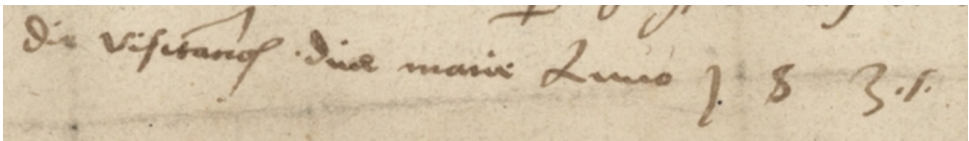
Anexa:

Arhivele Naționale ale României (ANR) – Secția Județeană Brașov, Fond Primăria orașului Brașov, colecția Stenner, Seria II, Nr. 5 / Rumänisches Nationalarchiv – Kreissektion Kronstadt, Archiv der Stadt Kronstadt, Sammlung Stenner, Serie II, Nr. 5.

Data / Datum: „Althorya, die visitationis dive marie Anno 1531” (accesare la 10.06.2025): http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=BV-F-00001-4-1-183&_afWindowMode=0&_afLoop=357734450434681&_adf.ctrl-state=6f3qqp5t1_4.

Datare „1431 iulie 2” / Datierung „1431 Juli 2”: *Ub Siebenbürgen*, vol. IV, nr. 2134, p. 448-449; *DRH*, D, vol. I, nr. 181, p. 282-283.

Redatarea „1531 iulie 2” / Redatierung „1531 Juli 2”: *Ub Siebenbürgen* (Digitalversion, accesare la 10.06.2025): <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog/4639#m3>.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
<i>„Arhiva”</i>	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde